

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

Η έννοια της ηγεμονίας στο έργο του Αντόνιο Γκράμσι

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Δημήτριος Καραβόπουλος

Αθήνα, 2019

Τριμελής Επιτροπή

Γιώργος Λ. Ευαγγελόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
(Επιβλέπων)

Μαριλένα Κοππά, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Χρήστος Ζιώγας, Διδάσκων στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Copyright © Δημήτριος Καραβόπουλος, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στους δικούς μου ανθρώπους

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε το χειμερινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2019-2020, στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές» του Τμήματος Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου. Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον επιβλέποντα της διπλωματικής μου εργασίας και δάσκαλό μου, κ. Γιώργο Ευαγγελόπουλο, για το συνεχές ενδιαφέρον του, την έμπρακτη στήριξη και καθοδήγησή του, και το πλήθος των γνώσεων που μου μετέδωσε κατά τη διάρκεια των σπουδών μου. Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω τους ανθρώπους εκείνους, του φιλικού και οικογενειακού μου περιβάλλοντος, με των οποίων την ανοχή και την αρωγή κατάφερα να πραγματοποιήσω το μεταπτυχιακό μου πρόγραμμα.

Περιεχόμενα

Περίληψη	7
Abstract	8
Εισαγωγή	9
Κεφάλαιο 1: Οι καταβολές της έννοιας της ηγεμονίας: Μακιαβέλλι και Λένιν	11
Ο «Ηγεμόνας» του Μακιαβέλλι και η διττή φύση της ηγεμονίας	11
Ο Λένιν και η έννοια της ηγεμονίας	13
Κεφάλαιο 2: Η έννοια της ηγεμονίας στο έργο του Αντόνιο Γκράμσι.....	14
Η διάκριση μεταξύ «πολιτικής κοινωνίας» και «κοινωνίας των πολιτών» και το «ολοκληρωμένο κράτος»	15
Η «τυπολογία της ηγεμονίας» του Thomas	19
Το Κόμμα ως «σύγχρονος Ηγεμόνας» και η συμβολή των διανοούμενων	22
Τα δίπολα «πόλεμος ελιγμών»-«πόλεμος θέσεων» και «παθητική επανάσταση»- «ενεργητική επανάσταση»	24
Κεφάλαιο 3: Νεογκραμισιανικές προσεγγίσεις στην ηγεμονία	28
Θετικισμός και μεταθετικισμός.....	29
Θεωρίες επίλυσης προβλημάτων και Κριτική θεωρία	31
Εισαγωγή στον νεογκραμισιανισμό του Cox	32
Η νεογκραμισιανική ηγεμονία του Cox	35
Το ηγεμονικό «τρίγωνο»	35
Pax Britannica και Pax Americana	39
Η διεθνοποίηση του κράτους και της παραγωγής.....	41
Οι μελλοντικές προοπτικές στη παγκόσμια τάξη.....	44
Συμπεράσματα	45
Βιβλιογραφία	49
Ελληνόγλωσση.....	49
Ξενόγλωσση	49

Παράρτημα 1: Η βιογραφία του Αντόνιο Γκράμσι54

Παράρτημα 2: Εργογραφία του Αντόνιο Γκράμσι57

Σχήματα

Σχήμα 1: Οι τρεις σφαίρες δραστηριότητας κατά τον Cox34

Σχήμα 2: Το ηγεμονικό «τρίγωνο»36

Περίληψη

Ο Ιταλός πολιτικός και επαναστάτης Αντόνιο Γκράμσι συνέβαλε στην μαρξιστική βιβλιογραφία μέσα από τα κείμενά του σχετικά με τη διττή φύση του κράτους και τον ρόλο του ιδεολογικού εποικοδομήματος, εντός του οποίου διεξάγεται η πάλη για την ηγεμονία μεταξύ αντίπαλων τάξεων. Ο όρος «ηγεμονία», που υπήρχε ήδη στα έργα των Μακιαβέλλι και Λένιν, αναδείχθηκε από τον Γκράμσι ως βασική έννοια στα *Τετράδια της Φυλακής* του, ένα σύνολο κειμένων που συντάξε ενόσω παρέμενε φυλακισμένος. Ο Robert W. Cox χρησιμοποίησε τους γκραμσιανούς όρους και τους προσάρμοσε αναλόγως ούτως ώστε να εξηγήσει τις βασικές αρχές που διέπουν τη παγκόσμια τάξη, δημιουργώντας ένα ολόκληρο μεταθετικιστικό θεωρητικό ρεύμα στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, τον νεογκραμσιανισμό, που εντάσσεται στην Κριτική θεωρία. Ανατρέχοντας τόσο στα πρωτότυπα έργα των δύο συγγραφέων, όσο και σε δευτερογενείς βιβλιογραφικές αναφορές, η παρούσα εργασία στοχεύει στην κατανόηση των βασικών εννοιών που αφορούν την σύνθεση της έννοιας της «ηγεμονίας», τόσο εντός του κλασικού γκραμσιανού της πλαισίου, όσο και στο πλαίσιο που την έθεσε ο Robert W. Cox και οι νεογκραμσιανοί. Τέλος, μέσω και της παράθεσης των κριτικών τους, οι δύο θεωρίες ελέγχονται όσον αφορά τυχόν αντιφάσεις ή παραλείψεις, και αποτιμάται η θεωρητική τους συμβολή με τρόπο που να υποδεικνύει ότι δεν είναι θεωρίες περιθωριακές ή παρωχημένες.

Λέξεις-κλειδιά: Αντόνιο Γκράμσι, ηγεμονία, Robert W. Cox, νεογκραμσιανισμός

The concept of hegemony in the works of Antonio Gramsci

Dimitrios Karavopoulos

Abstract

Antonio Gramsci, an Italian politician and revolutionary, has contributed to Marxist literature through his work about the dual nature of the State and the role of the ideological superstructure, in which the struggle for hegemony between rival classes is held. The term ‘hegemony’, already mentioned in the works of Machiavelli and Lenin, has been designated as a main concept in his *Prison Notebooks*, a body of texts written while he remained incarcerated. Robert W. Cox adopted Gramscian terms and adapted them accordingly, so that he could explain the main principles that shape world order by creating a new post-positivist theoretical movement in International Relations theory, neo-Gramscianism, a part of the wider Critical theory. This paper aims at understanding the basic notions regarding the formation of the concept of ‘hegemony’, both as defined within the classical Gramscian framework, and as described in the framework put by Robert W. Cox and the neo-Gramscians, by referring to the original work of these writers, as well as to secondary bibliographical sources. Lastly, through the consideration of some critical views, both theories are being under review about possible contradictions or omissions, and their theoretical contribution is being examined in a way that demonstrates they are not marginal or obsolete theories.

Keywords: Antonio Gramsci, hegemony, Robert W. Cox, neo-Gramscianism

Εισαγωγή

Στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων, η έννοια της ηγεμονίας έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές και θεωρητικούς, πολλοί από τους οποίους την συμπεριέλαβαν στα έργα τους. Η σχετική βιβλιογραφία αναφορικά με την ηγεμονία είναι πλούσια, ενώ η κρίσιμη αυτή έννοια καταλαμβάνει θέση στα έργα θεωρητικών από ένα ευρύ φάσμα ρευμάτων των Διεθνών Σχέσεων. Ως νεότευκτη επιστήμη που ακόμη συγκροτεί το επιστημονικό της Παράδειγμα, οι Διεθνείς Σχέσεις αντλούν υλικό από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους, όπως η Κλασική Πολιτική θεωρία και η Ιστορία. Για αυτόν τον λόγο, αν και ο πρώτος θεωρητικός των Διεθνών Σχέσεων, ως αμιγώς διακριτού επιστημονικού αντικειμένου, που εισήγαγε τον όρο «ηγεμονία» στα κείμενά του ήταν ο νεοφιλελεύθερος Robert Keohane, η έννοια αυτή εντοπίζεται και σε προγενέστερα κείμενα που αποτέλεσαν τη βάση για τη συγκρότηση συγκεκριμένων ρευμάτων στις Διεθνείς Σχέσεις. Κύριο παράδειγμα αποτέλεσε η χρήση της από τον Ιταλό πολιτικό φιλόσοφο και επαναστάτη Αντόνιο Γκράμσι, που έδωσε το έναυσμα για τη δημιουργία ενός αυτοτελούς ρεύματος στις Διεθνείς Σχέσεις.

Αν θα ήταν εφικτό να δοθεί μία γενική περιγραφή του τι σημαίνει -χονδρικά- ηγεμονία στην ορολογία των Διεθνών Σχέσεων, θα λέγαμε ότι είναι το φαινόμενο εκείνο κατά το οποίο ο δρών, δηλαδή η εκάστοτε μονάδα μελέτης ανάλογα με το θεωρητικό ρεύμα (κράτος, κοινωνική δύναμη ή τάξη κλπ.), κατέχει την περισσότερη δύναμη. Η δύναμη αυτή παρουσιάζεται ως έχουσα διττή φύση: από τη μία μεριά βρίσκεται η «σκληρή δύναμη», που περιέχει το στοιχείο της επιβολής και του καταναγκασμού, από την άλλη βρίσκεται η «ήπια δύναμη», που περιέχει το στοιχείο της πειθούς και της συναίνεσης. Το δίπολο αυτό διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο τόσο στην κλασική γκραμισιανή σκέψη, όσο και στις μετέπειτα προσαρμογές της από τους νεογκραμισιανούς.

Στη ρεαλιστική παράδοση των Διεθνών Σχέσεων, η ηγεμονία εκφράζεται με όρους υλικής υπεροχής και κυρίως με το στοιχείο του καταναγκασμού, αφού «η ισχύς είναι το νόμισμα της διεθνούς πολιτικής» (Mearsheimer, 2010, σ. 78). Η κλασική ρεαλιστική προσέγγιση υποστηρίζει την ισορροπία της δύναμης μεταξύ των κρατών, η οποία αυτορρυθμίζεται όταν διαταράσσεται. Συνεπώς, είναι δύσκολο να υπάρξουν μακροχρόνιοι ηγεμόνες (οι οποίοι αναδεικνύονται αποκλειστικά σε μονοπολικά συστήματα με ασύμμετρη κατανομή ισχύος), εφόσον είναι βέβαιο ότι θα αναδειχθούν σύντομα άλλα ισχυρά κράτη ή συνασπισμοί που θα εξισορροπήσουν το ισοζύγιο ισχύος

(Morgenthau, 1948). Στον αμυντικό ρεαλισμό, ο Waltz προτάσσει τη διατήρηση του status quo ως την ιδανική επιδίωξη του ηγεμόνα σε ένα μονοπολικό σύστημα, ενώ στον επιθετικό ρεαλισμό, ο Mearsheimer (2001) πιστεύει ότι οι περιφερειακοί ηγεμόνες έχουν συνεχώς επεκτατική τάση, χωρίς ωστόσο να καταφέρνουν να γίνουν παγκόσμιοι ηγεμόνες.

Στη φιλελεύθερη παράδοση των Διεθνών Σχέσεων, το κράτος δεν αντιμετωπίζεται ως η κεντρική και εσωτερικά συμπαγής μονάδα μελέτης του ρεαλισμού. Σύμφωνα με την «σύνθετη αλληλεξάρτηση» των Keohane και Nye (1989), η επικοινωνία μεταξύ των κρατών πραγματοποιείται μέσα από πολλαπλούς διαύλους, όπου, μεταξύ άλλων, οι κυβερνήσεις επικοινωνούν άτυπα με πολυεθνικές εταιρείες και πολυεθνικούς οργανισμούς. Οι διακυβερνητικοί αυτοί δίαυλοι αντικαθιστούν τους επίσημους διακρατικούς διαύλους των ρεαλιστών. Η αλληλεξάρτηση μεταξύ των κρατών μειώνει τη σημασία της στρατιωτικής ισχύος, ενώ η ηγεμονία πραγματώνεται βασικά μέσα από όρους οικονομικής υπεροχής ενός κράτους έναντι άλλων. Σημαντικό στοιχείο για τη διατήρηση της ηγεμονίας για τους νεοφιλελεύθερους παίζουν και οι θεσμοί, που εξασφαλίζουν και διαιωνίζουν το status quo του ηγεμόνα, μέσα από την ασφάλεια που παρέχουν στα προστατευόμενα κράτη.

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο της να αποτελέσει μια πρώτη προσέγγιση όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται η ηγεμονία στο έργο του μαρξιστή Αντόνιο Γκράμσι, όπως επίσης και στο έργο των θεωρητικών «επιγόνων» του. Η εκκίνηση της εργασίας, στο πρώτο μέρος, γίνεται με την σύντομη παρουσίαση των θεωρητικών καταβολών του Γκράμσι αναφορικά με την ηγεμονία, δηλαδή πώς αυτή αρθρώνεται μέσα από τον «Ηγεμόνα» του Μακιαβέλλι και μέσα από τα κείμενα του Λένιν. Το μέρος αυτό είναι κρίσιμο για να κατανοήσουμε πώς ο Γκράμσι «χειρίζεται» την ήδη υπάρχουσα έννοια, σε ένα νέο, πάντα μαρξικό, πλαίσιο. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται οι κύριες έννοιες που ανέπτυξε ο Γκράμσι, κυρίως μέσα από τα *Τετράδια της Φυλακής*, ένα έργο γραμμένο σε περίοδο μεγάλης πολιτικής αναταραχής για την Ιταλία. Έννοιες όπως ολοκληρωμένο κράτος, οργανικοί διανοούμενοι, όπως επίσης και το δίπολο συναίνεσης-καταναγκασμού που αναφέραμε προηγουμένως, είναι απαραίτητες για την κατανόηση της γκραμισιανής ηγεμονίας. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος περιγράφεται η συμβολή του Γκράμσι στη δημιουργία ενός νεογκραμισιανικού μαρξιστικού ρεύματος στις Διεθνείς Σχέσεις, όταν αυτές αυτονομήθηκαν επιστημονικά, κυρίως μέσα από το έργο του νεογκραμισιανού Robert Cox, που

«υιοθετώντας» τις κλασικές γκραμισιανές έννοιες, προσπάθησε να τις αναγάγει από το εσωτερικό στο διεθνές επίπεδο και να εξηγήσει την παγκόσμια τάξη.

Κεφάλαιο 1: Οι καταβολές της έννοιας της ηγεμονίας: Μακιαβέλλι και Λένιν

Προτού εισέλθουμε στην εξέταση της έννοιας της ηγεμονίας όπως αυτή διατυπώθηκε από τον Γκράμσι, είναι χρήσιμο να γίνει μία σύντομη επισκόπηση στην οπτική δύο μεγάλων στοχαστών αναφορικά με το ζήτημα της ηγεμονίας, του Ιταλού πολιτικού και συγγραφέα Νικολό Μακιαβέλλι και του Ρώσου επαναστάτη και πολιτικού Βλαντίμιρ Λένιν. Ο αντίκτυπος της σκέψης των δύο αντρών στο έργο του Γκράμσι είναι εμφανής και καταλυτικός στη διαμόρφωση της θεωρίας του: ο Γκράμσι επαναπροσεγγίζει τον ρεαλισμό του Μακιαβέλλι μέσα από ειδική μνεία του στα *Τετράδια της Φυλακής*, ενώ η συνύπαρξή του με τον Λένιν και η εμπειρία της Διεθνούς σφυρηλατούν τη σκέψη του και τη δράση του.

Ο «Ηγεμόνας» του Μακιαβέλλι και η διττή φύση της ηγεμονίας

Η ανάγνωση του Μακιαβέλλι από τον Γκράμσι έγινε με πρόθεση την αποσύνδεσή του πρώτου από το αυστηρό πραγματιστικό πλαίσιο στο οποίο τον εντάσσει η κυρίαρχη βιβλιογραφία και την αναζήτηση του ποιος αποτελεί τελικά τον πραγματικό «ηγεμόνα». Στον Γκράμσι (1971), η «ρεαλιστική σύλληψη του Μακιαβέλλι» (σ. 391) αναφορικά με τη δομή του κράτους δεν αντιμετωπίζεται υπό αρνητικό πρίσμα, αφού αποσαφηνίζεται ότι υπάρχουν δύο μορφές ρεαλισμού: ο ρεαλισμός που στοχεύει στην διατήρηση του «υπάρχοντος ισοζυγίου», δηλαδή τη διαίωνιση του εκάστοτε status quo, και ο ρεαλισμός που, παρά το ότι εδράζεται στο «έδαφος της ισχύουσας πραγματικότητας», επιζητά την διερεύνηση «μίας νέας ισορροπίας δυνάμεων» (Gramsci, 1971, σ. 392) που θα οδηγήσει τελικά στην αλλαγή. Στην δεύτερη κατηγορία κατατάσσει τον Μακιαβέλλι, ενώ θεωρεί πως ολόκληρη η μαρξιστική φιλοσοφία είναι μία μορφή μακιαβελλικού ρεαλισμού, με την έννοια ότι οραματίζεται την αλλαγή βάσει παραγόντων που βασίζονται στην πραγματικότητα (Femia, 2009, σσ. 40-41).

Στον «Ηγεμόνα» του, ο Μακιαβέλλι περιγράφει τα χαρακτηριστικά εκείνα βάσει των οποίων διαμορφώνεται ένας καλός ηγεμόνας, ο οποίος ωστόσο δεν προσωποποιείται. Το σύνολο των στοιχείων εκείνων που πρέπει να κατέχει ο ιδανικός ηγεμόνας συνοψίζονται στην έννοια της virtù, που μεταφράζεται αυτολεξεί ως «αρετή», αλλά περιλαμβάνει μία πληθώρα χαρακτηριστικών όπως η στρατιωτική δεινότητα, οι ηγετικές ικανότητες, η ευσπλαχνία, η οξύνοια κλπ. Οι «αρετές» που

συναπαρτίζουν τη virtù είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με το στοιχείο της επιβολής, χωρίς το οποίο είναι αδύνατον να επιβιώσει το κράτος (Mansfield, 1996, σσ. 7-8). Μία ακόμη έννοια με την οποία είναι συνδεδεμένη η virtù είναι η fortuna, δηλαδή η τύχη, ο παράγοντας της τυχειότητας, χωρίς τον οποίο είναι αδύνατο να εκδηλωθούν από τον ηγεμόνα οι αρετές του, εφόσον η βιαιότητά της μπορεί να σταθεί ικανή να εμποδίσει την ανθρώπινη δραστηριότητα (Machiavelli, 2008, σσ. 413-414).

Ξεκινώντας το κεφάλαιο για τη σημασία της ειλικρίνειας, ο Μακιαβέλλι αναφέρεται στον μυθολογικό κένταυρο Χείρωνα, που ανέθρεψε και δίδαξε τον Αχιλλέα (Machiavelli, 2008, σσ. 280-281). Ως κένταυρος, ο Χείρων είχε διττή φύση: μισός άνθρωπος και μισός ζώο. Η αλληγορία αυτή εξυπηρετεί την ανάδειξη του διπλού ρόλου που καλείται να υιοθετήσει και ένας επιτυχημένος ηγεμόνας. Από τη μία πλευρά βρίσκεται η ζωώδης φύση του ηγεμόνα, που ενσωματώνει χαρακτηριστικά από την αλεπού και το λιοντάρι, δηλαδή το στοιχείο της εξαπάτησης και της ωμής ισχύος αντίστοιχα. Από την άλλη πλευρά βρίσκεται η ανθρώπινη φύση του ηγεμόνα, δηλαδή η ανδρεία, η ικανότητα και η ανακούφιση που παρέχει στους υπηκόους του (Machiavelli, 2008, σ. 67). Έτσι λοιπόν, ο μακιαβελικός κένταυρος δεν αποτελεί τίποτα άλλο παρά την έκφραση της διττής φύσης της ηγεμονίας, του διπλού της βίαιης κυριαρχίας (ζώο) και της συγκατάβασης (άνθρωπος), ένα δίπολο που μετέπειτα καταλαμβάνει θέση-κλειδί στο έργο του Γκράμσι.

Σε προηγούμενη αναφορά, ειπώθηκε ότι ο Ηγεμόνας δεν προσωποποιείται. Το στοιχείο αυτό, σε συνδυασμό με τις αναφορές στη βίαιη και καταναγκαστική διάσταση της δράσης του ιδανικού ηγεμόνα, αποτέλεσαν το έρεισμα για όσους εντάσσουν τον Μακιαβέλλι στους θιασώτες της μοναρχίας, της ωμής καταστολής και της ανηθικότητας στην πολιτική ζωή. Ωστόσο, όπως εξηγεί και ο Γκράμσι, ο μακιαβελικός Ηγεμόνας δεν αντλεί νομιμοποίηση από τις ελίτ, αλλά από τον λαό. Ο λαός είναι αυτός που εξασφαλίζει την παραμονή του ηγεμόνα στην εξουσία και ο λαός είναι αυτός τον οποίο οφείλει πάντα να προσεταιρίζεται και να ικανοποιεί ο ηγεμόνας (Machiavelli, 2008, σ. 197). Την ιδέα περί ενσάρκωσης του Ηγεμόνα από τον ίδιο τον λαό διατυπώνει μετέπειτα ο Γκράμσι, όπως θα δούμε και παρακάτω, μέσα από τη σύλληψη του «σύγχρονου Ηγεμόνα», που είναι το Κόμμα ως εκφραστής της συλλογικής βούλησης.

Ο Λένιν και η έννοια της ηγεμονίας

Ο Γκράμσι ήταν υπέρμαχος των λενινιστικών ιδεών μετά την επιτυχία της Οκτωβριανής Επανάστασης, ακόμη και μετά την αποτυχία της Κόκκινης Διετίας (1919-1920) στην Ιταλία, την υποχώρηση του Σοσιαλιστικού Κόμματος και τη διάλυση των εργατικών συμβουλίων (βλ. Παράρτημα 1). Η έννοια της ηγεμονίας, όπως τονίζει ο Hoffman, είχε

Μακρά πρότερη ιστορία ως ένα από τα πιο κεντρικά πολιτικά συνθήματα στο ρωσικό σοσιαλ-δημοκρατικό κίνημα, από τα τέλη του 1890 ως το 1917, και χρησιμοποιήθηκε από τους Άξελροντ, Μάρτοφ και Λένιν για να αναφερθούν στον ρόλο της εργατικής τάξης ως ηγέτιδας δύναμης στη μάχη για τη δημοκρατία (Hoffman, 1984, σ. 52).

Η συμμετοχή του στις εργασίες της Τρίτης Διεθνούς, ως ιδρυτικού μέλους του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας και το ταξίδι του στην ΕΣΣΔ το 1922 έφεραν τον Γκράμσι σε άμεση επαφή με τη διαδικασία οικοδόμησης του σοσιαλισμού από τον Λένιν, για αυτό και υιοθέτησε την εισήγηση του Λένιν στο 4^ο Συνέδριο της Διεθνούς τον Δεκέμβριο του 1922. Η μαρξιστική και η λενινιστική σκέψη επηρέασαν άμεσα τη γκραμσιανή σκέψη, ιδίως όσον αφορά το ζήτημα της οργανωμένης διεκδίκησης και του ρόλου του Κομμουνιστικού Κόμματος, αφού σύμφωνα με τον Λένιν (2008), η πάλη της εργατικής τάξης, αποκομμένη από το Κόμμα, «εκφυλίζεται και αναπόφευκτα πέφτει στον αστισμό» (σ. 39). Σημαντικό ρόλο στο έργο του Γκράμσι διαδραματίζουν και τα εργατικά συμβούλια, ιδέα που επίσης αντλεί από τον Λένιν, στην οποία μένει πιστός ως το τέλος, παρά τα συμβάντα του 1920 και την κατάρρευση των «ιταλικών σοβιέτ», όπως τα ονόμαζε (Gramsci, 1981, σ. 50).

Αναφορικά και πάλι με το δίπολο του καταναγκασμού και της συναίνεσης, δηλαδή της ίδιας της πεμπτουσίας της ηγεμονίας, ο ίδιος ο Λένιν εντοπίζει πρόδρομα ίχνη του στο έργο του Μαρξ, ο οποίος δεν εστιάζει μόνο σε όρους αποκλειστικά οικονομικούς ή ωμής δύναμης, αλλά αναδεικνύει και το στοιχείο της συναίνεσης (Λένιν, 2012, σ. 176). Ο Λένιν, ορμώμενος από τη μαρξική θέση περί ύπαρξης συναίνεσης στο Κράτος, ενσωμάτωσε στη θεωρία του για το κράτος την παράμετρο της πολιτιστικής πάλης, δηλαδή της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ του ηθικο-πολιτικού και του οικονομικο-πολιτικού στοιχείου (Τρικούκης, 1985, σ. 61), ή

[μ]ε άλλα λόγια ο Λένιν δεν είδε στο Κράτος μονάχα το στοιχείο της κυριαρχίας, αλλά κι εκείνο της ηγεμονίας, όχι μόνο τη βία και τον καταναγκασμό αλλά και τη συναίνεση και τη διαπαιδαγώγηση, όχι μόνο την οικονομική κυριαρχία αλλά και την ιδεολογική και πνευματική ηγεμονία (Τρικούκης, 1985, σ. 66).

Έτσι λοιπόν, αντιλαμβανόμαστε ότι ο όρος «ηγεμονία» προϋπάρχει του Γκράμσι και χρησιμοποιείται ήδη στην μαρξιστική φιλοσοφία.

Ένα ακόμη στοιχείο που αντλεί ο Γκράμσι από τον Λένιν σχετίζεται με τις διαφορές στις συνθήκες μεταξύ Ρωσίας και Δυτικής Ευρώπης όσον αφορά το ξέσπασμα της εργατικής επανάστασης. Τόσο ο Λένιν, μέσα από την εισήγησή του τον Μάρτιο του 1918 στο 7^ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ρωσίας, όσο και ο Γκράμσι στα *Τετράδια της Φυλακής* τονίζουν τη διαφορετική φύση των συνθηκών που επικρατούσαν στην προεπαναστατική αγροτική Ρωσία σε σχέση με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και τον εδραιωμένο καπιταλισμό τους, που διέδωσε τον «δημοκρατικό πολιτισμό [...] και στον τελευταίο άνθρωπο» (Λένιν, 1985, σσ. 15-16). Η λενινιστική διατύπωση ενέπνευσε τη διάκριση που έκανε αργότερα ο Γκράμσι μεταξύ «πολέμου θέσεων» και «πολέμου ελιγμών», δύο έννοιες για τις οποίες γίνεται λόγος παρακάτω.

Κεφάλαιο 2: Η έννοια της ηγεμονίας στο έργο του Αντόνιο Γκράμσι

Ο Αντόνιο Γκράμσι, μελετώντας το έργο του Μακιαβέλλι και βιώνοντας ο ίδιος τις εξελίξεις στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα και την Τρίτη Διεθνή υπό την προεδρία του Λένιν, μορφή στην οποία έμεινε πιστός θαυμαστής μέχρι το τέλος της ζωής του, ενέταξε την έννοια της ηγεμονίας στο έργο του και της προσέδωσε πρωταγωνιστικό ρόλο. Όπως κατέστη προφανές πιο πάνω, ο όρος «ηγεμονία» προϋπάρχει του Γκράμσι και έχει χρησιμοποιηθεί με διάφορα εννοιολογικά περιεχόμενα, ακόμα και εντός της μαρξιστικής φιλοσοφίας, ωστόσο στη μελέτη του Γκράμσι λαμβάνει κεντρική θέση και καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο ο Ιταλός φιλόσοφος και επαναστάτης αντιλαμβάνεται το ίδιο το κράτος. Χωρίς να δίνει σαφή ορισμό της έννοιας σε οποιοδήποτε σημείο του έργου του, ο Γκράμσι, ιδιαίτερα στο τμήμα των *Τετραδίων της Φυλακής* όπου αναφέρεται στον Μακιαβέλλι και στον «σύγχρονο Ηγεμόνα», σκιαγραφεί την έννοια μέσα από την ανάλυσή του για τη φύση του κράτους. Συνεπώς, προκειμένου να γίνει κατανοητή η «ηγεμονία» στο γκραμισιανό της πλαίσιο, πρέπει προηγουμένως να εντοπιστούν τα στοιχεία στα οποία συνίσταται και πώς αυτή ασκείται στις διάφορες «σφαίρες» που συνθέτουν ένα κράτος, όπως επίσης και να αποσαφηνιστούν επιπλέον απαραίτητες έννοιες που σχετίζονται με αυτήν (διανοούμενοι, «παθητική επανάσταση»), χωρίς την διευκρίνιση των οποίων η κατανόηση της «ηγεμονίας» καθίσταται ελλιπής.

Η διάκριση μεταξύ «πολιτικής κοινωνίας» και «κοινωνίας των πολιτών» και το «ολοκληρωμένο κράτος»

Θεμελιώδους σημασίας διαχωρισμός είναι αυτός που γίνεται μεταξύ «πολιτικής κοινωνίας» (“società politica”) και «κοινωνίας των πολιτών» (“società civile”), έννοιες οι οποίες είναι συνυφασμένες με αυτές του εξαναγκασμού και της συναίνεσης, αντίστοιχα. Ασφαλώς, οι έννοιες αυτές προϋπάρχουν του Γκράμσι, αφού εμφανίζονται στο έργο του Χέγκελ και του Μαρξ, ωστόσο ο Ιταλός φιλόσοφος τούς προσδίδει νέο περιεχόμενο. Ο Χέγκελ μίλησε για πολιτική κοινωνία συνταυτισμένη με το κράτος, σε αντιδιαστολή με την κοινωνία των πολιτών, δηλαδή την ιδιωτική σφαίρα εντός της οποίας δρουν και αλληλεπιδρούν οι αστοί, με πρόθεση να ασκήσουν επιρροή στη σφαίρα της πολιτικής κοινωνίας-κράτους, της οποίας χρέος είναι «να υπερβαίνει αυτές τις πιέσεις, να μην υποτάσσεται, να μην παρεκκλίνει του «θείου» χαρακτήρα της αντικειμενικότητάς της» (Ρήγος, 2017, σ. 154). Ο Μαρξ υιοθετεί την εγγεληνική ορολογία, όμως αποσυνδέει την πολιτική κοινωνία από την ιδεαλιστική («θεική») διάσταση που της αποδίδει ο Χέγκελ, και την παρουσιάζει ως «επιφανόμενο της κοινωνίας πολιτών, η οποία αντιπροσωπεύει την πραγματική πηγή οικονομικών και κοινωνικών συσχετισμών και ζυμώσεων» (Ρήγος, 2017, σ. 154). Όπως σημειώνει ο Anderson (1976), ο Γκράμσι αντικαθιστά το παραδοσιακό μαρξιστικό δίπολο του Κράτους και της κοινωνίας των πολιτών, θεωρώντας πως, ανεξάρτητα από την οικονομική βάση, τόσο η πολιτική κοινωνία, όσο και η κοινωνία των πολιτών συναπαρτίζουν το εποικοδόμημα σε μία κοινωνία (σ. 33), χωρίς να χάνει η καθεμία την αυτοτέλειά της, αλλά ευρισκόμενες πάντα σε μία διαλεκτική σχέση μεταξύ τους (Thomas, 2009, σ. 63). Η γκραμισιανή κοινωνία των πολιτών δεν σχετίζεται με αυτό που στην σημερινή καθημερινή ζωή ονομάζεται κοινωνία των πολιτών (εκεί όπου δραστηριοποιούνται εθελοντικές οργανώσεις, ΜΚΟ κλπ.), και διαφοροποιείται από την εγγεληνική και από αυτή του πρώιμου Μαρξ. Είναι το σύνολο των «ιδιωτικών οργανισμών», το πεδίο στο οποίο οι διάφορες κοινωνικές τάξεις ανταγωνίζονται για κοινωνική και πολιτική ηγεμονία, και έχει διττή φύση: αναφέρεται «αφενός [...] στις συνθήκες της υλικής ζωής, στο ιδιωτικό σύστημα παραγωγής (οικονομική πτυχή της κοινωνίας των πολιτών), αφετέρου [...] στα ιδεολογικά και πολιτισμικά εργαλεία της ηγεμονίας, στην παιδευτική πλευρά του κράτους (πολιτικο-πολιτισμική πτυχή της κοινωνίας των πολιτών)» (Buci-Glucksmann, 1980, σσ. 70-71). Η πολιτική κοινωνία

ταυτίζεται με το μέρος του κράτους εκείνο όπου απαιτείται η άσκηση καταναγκασμού, που εκδηλώνεται δηλαδή η κατασταλτική φύση του κράτους.

Η προγενέστερη θεώρηση ότι το κράτος είναι ταυτόσημο της πολιτικής κοινωνίας ανατρέπεται από τον Γκράμσι, που δεν το αντιμετωπίζει μόνο ως ένα σύνολο από κυβερνητικούς και δικαστικούς θεσμούς, δηλαδή κράτος υπό την στενή έννοια της πολιτικής κοινωνίας, που υφίσταται αποκλειστικά για να ασκεί καταναγκασμό. Το κράτος, όπως θα δούμε και παρακάτω, είναι σύνθεση των δύο πεδίων, της πολιτικής κοινωνίας και της κοινωνίας των πολιτών, για αυτό και ονομάζεται «ολοκληρωμένο κράτος». Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται εκ περιτροπής με άλλους όρους, όπως κράτος και πολιτική κοινωνία, αλλά δεν καταλήγει να είναι συνώνυμός τους, όπως ισχυρίζεται ο Anderson στις *Αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι*¹ (Thomas, 2009, σσ. 94-95). Το ολοκληρωμένο κράτος είναι ευρύς όρος, συστατικό στοιχείο του οποίου είναι και η πολιτική κοινωνία.

Ως εκ τούτου, το ολοκληρωμένο κράτος αποτελείται από αυτές τις δύο αλληλεπιδρώσες σφαίρες ανθρώπινης δράσης, στις οποίες η εξασφάλιση της ηγεμονίας εκ μέρους μίας συγκεκριμένης τάξης γίνεται με διαφορετικό τρόπο. Στο πεδίο της πολιτικής κοινωνίας, η ηγεμονεύουσα τάξη χρησιμοποιεί μεθόδους καταστολής για να επιβάλει την κυριαρχία της επί των υπολοίπων τάξεων. Η καταστολή όμως, αποδεικνύεται αναποτελεσματική όταν ασκείται κατ' αποκλειστικότητα, οπότε κρίνεται απαραίτητη και η εισαγωγή του στοιχείου της συναίνεσης. Στη σφαίρα της κοινωνίας των πολιτών, η ηγεμονεύουσα τάξη προσπαθεί να εμπεδώσει τις υφιστάμενες σχέσεις παραγωγής και να κοινωνήσει την κοσμοθεωρία της (Weltanschauung) ως «κοινή λογική» (πβ. τη διττή οικονομική και ιδεολογική φύση της κοινωνίας των πολιτών που αναφέρθηκε παραπάνω), την οποία οι λοιπές κοινωνικές ομάδες θα αντιμετωπίσουν ως «κληροδοτημένη από το παρελθόν και άκριτα υιοθετημένη» (Gramsci, 1971, σ. 640), γεγονός που τους προκαλεί «ηθική και πολιτική παθητικότητα» (Gramsci, 1971, σ. 641), δηλαδή αδράνεια έναντι οποιασδήποτε προοπτικής ανατροπής της.

¹ Για τον Thomas, ο Anderson δεν κατάφερε να κατανοήσει την πρωτοποριακή σύλληψη του ολοκληρωμένου κράτους του Γκράμσι, παρά το ότι με την διατύπωσή του ότι «το Κράτος (στην ολοκληρωμένη του μορφή) είναι δικτατορία + ηγεμονία» φαίνεται να αντιλαμβάνεται την ύπαρξη του διπλού καταναγκασμός-συναίνεση.

Η συνειδητοποίηση της επιρροής μίας ηγεμονικής κοσμοθεωρίας πάνω σε μία τάξη και η προσπάθεια αυτής να απεμπλακεί από την εν λόγω κοσμοθεωρία, αναπτύσσοντας την δική της συνείδηση, σφυρηλατεί αυτό που ο Ιταλός φιλόσοφος ονομάζει «πολιτική συνείδηση» (Gramsci, 1971, σ. 642). Η πολιτική συνείδηση είναι στην πραγματικότητα αυτό-συνείδηση, συνειδητοποίηση των συμφερόντων της εκάστοτε τάξης και απαλλαγή από την επιβεβλημένη ιδεολογία μιας άλλης. Στην μαρξιστική σκέψη, η ιδέα του «τρίτου προσώπου της δύναμης», ή αλλιώς της «αόρατης δύναμης», αναφέρεται στην ικανότητα της ιδεολογίας, των αξιών και των πεποιθήσεων να συμβάλλουν στην αναπαραγωγή των σχέσεων μεταξύ των τάξεων και στην απόκρυψη των διαφορετικών, και πολλές φορές αντικρουόμενων, συμφερόντων της καθεμίας (Heywood, 1994, σ. 100). Έτσι, η άρχουσα ή ηγεμονική τάξη επιδιώκει τη διάδοση της ιδεολογίας και των αξιών της στις υποτελείς τάξεις, δημιουργώντας το φαινόμενο της «ψευδούς συνείδησης», που κατά τον Ένγκελς ευθυνόταν για την άρνηση της εργατικής τάξης να αναγνωρίσει και να απορρίψει τον καταπιεστή της. Ο Λένιν κάνει ιδιαίτερη μνεία στη ψευδή συνείδηση, όταν ισχυρίζεται ότι η «δύναμη της «αστικής ιδεολογίας» ήταν τέτοια που αν το προλεταριάτο αφηνόταν στη μοίρα του, το μόνο που θα μπορούσε να καταφέρει θα ήταν η «συνδικαλιστική συνείδηση», η επιθυμία να βελτιώσει τις υλικές συνθήκες εντός όμως του καπιταλιστικού συστήματος, χωρίς να επαναστατεί» (Heywood, 1994, σ. 85). Η ιδεολογική ηγεμονία που περιγράφει λοιπόν ο Γκράμσι, μετατοπίζει το κέντρο ενδιαφέροντος της ταξικής πάλης από το αμιγώς οικονομικό πεδίο του ορθόδοξου μαρξισμού, και εισάγει την πτυχή της ιδεολογικής πάλης στο πεδίο της κοινωνίας των πολιτών. Η ιδεολογία διατρέχει κάθε επίπεδο της κοινωνίας (τέχνη, λογοτεχνία, εκπαίδευση, ΜΜΕ, λαϊκός πολιτισμός, ακόμα και καθημερινή ομιλία), και προκειμένου η εργατική τάξη να την κλονίσει πρέπει να αναπτύξει μια δική της «προλεταριακή ηγεμονία, βασισμένη σε σοσιαλιστικές αρχές, αξίες και θεωρίες» (Heywood, 2003, σ. 8). Παραθέτοντας τον ίδιο τον Γκράμσι,

βρισκόμαστε ακόμη στο πεδίο της ταύτισης του Κράτους και της κυβέρνησης [...], με άλλα λόγια της σύγχυσης μεταξύ κοινωνίας των πολιτών και πολιτικής κοινωνίας. Για αυτόν τον λόγο πρέπει να τονιστεί ότι η γενική έννοια του Κράτους συμπεριλαμβάνει στοιχεία που αναφέρονται στην έννοια της κοινωνίας των πολιτών (υπό την έννοια ότι μπορεί να ειπωθεί ότι Κράτος = πολιτική κοινωνία + κοινωνία των πολιτών, με άλλα λόγια ηγεμονία ενδεδυμένη με την πανοπλία του εξαναγκασμού) (Gramsci, 1971, σ. 532)

Πολιτική κοινωνία και κοινωνία των πολιτών είναι οι δύο εκφράσεις του κοινωνικού εποικοδομήματος, δύο επίπεδα που συνυπάρχουν και δεν ιεραρχούνται το ένα επί του άλλου, αλλά λειτουργούν ως «πεδία» εντός των οποίων οι άνθρωποι δρουν και

συνειδητοποιούν τις αντιφάσεις τους στο «κόσμο της παραγωγής» (Thomas, 2009, σ. 172). Υπό αυτό το πρίσμα, ο Γκράμσι δεν αναλώνεται σε μία αδρανή καταγραφή των στοιχείων που συντηρούν την καθεστηκυία τάξη, αλλά εντοπίζει και τα βήματα τα οποία οφείλει να κάνει οποιαδήποτε τάξη, απευθυνόμενος προφανώς στην εργατική, ούτως ώστε και αυτή με τη σειρά της να επιδιώξει μία αντι-ηγεμονία, μία διαδικασία για την οποία θα γίνει αναλυτικότερη αναφορά κατωτέρω.

Εκτός από την προϋπάρχουσα έννοια της ηγεμονίας, ο Γκράμσι μέσα από τα *Τετράδιά* του εισάγει και την έννοια των ηγεμονικών μηχανισμών και της «ιδεολογικής ταξικής δομής». Η γκραμισιανή θεωρία, σε αντίθεση με τις προγενέστερες ορθόδοξες μαρξιστικές θεωρίες, περιγράφει και τους μηχανισμούς μέσω των οποίων μία τάξη γίνεται ηγεμονική και διατηρεί αυτή τη θέση. Η ηγεμονία, αν και στον πρώιμο Γκράμσι (*Κάποιες πτυχές του νότιου ζητήματος*, βλ. Παράρτημα 2) περιγράφεται ως στρατηγική του προλεταριάτου, τροποποιεί το περιεχόμενό της στα *Τετράδια της Φυλακής* και αναφέρεται στην συγκρότηση μίας οποιασδήποτε τάξης, ιδίως σε καιρό επαναστατικού μετασχηματισμού (Buci-Glucksmann, 1980, σ. 46). Οι μηχανισμοί της ηγεμονίας λειτουργούν παράλληλα με τα καταναγκαστικά στοιχεία του κράτους. Η ηγεμονία δηλαδή είναι

ένα σύνολο θεσμών, ιδεολογιών, πρακτικών και μέσων (συμπεριλαμβανομένων των «διανοούμενων»), και εκφράζεται μέσω ενός μηχανισμού «με τη διαμεσολάβηση διαφόρων υποσυστημάτων: του εκπαιδευτικού μηχανισμού (από το σχολείο στο πανεπιστήμιο), του πολιτισμικού μηχανισμού (μουσεία, βιβλιοθήκες κλπ.), την οργάνωση της πληροφορίας, το καθημερινό περιβάλλον, τον αστικό σχεδιασμό, χωρίς να ξεχνάμε το ειδικό βάρος μηχανισμών που κληρονομήθηκαν από προηγούμενους τρόπους παραγωγής [εν. της φεουδαρχίας] (π.χ. η Εκκλησία και οι διανοούμενοι) (Buci-Glucksmann, 1980, σ. 48).

Η Buci-Glucksmann σε αυτό το σημείο τονίζει επίσης ότι ο Γκράμσι αποφεύγει να πέσει στην παγίδα του βεμπεριανού θεσμισμού, δηλαδή της πρωτοκαθεδρίας των θεσμών έναντι των πρακτικών, με την ταξική πάλη να παραμένει στο προσκήνιο της θεωρητικής του ανάλυσης. Η ταξική πάλη που συντελείται και στο ιδεολογικό πεδίο εκφράζεται και μέσα από τη λειτουργία των μηχανισμών ηγεμονίας: η κυρίαρχη τάξη επιδιώκει την αναπαραγωγή των ισχυουσών κοινωνικών σχέσεων και την διαίωνιση της κυριαρχίας της μέσα από τους εν λόγω μηχανισμούς, ενώ οι υποτελείς τάξεις προσπαθούν να οργανωθούν, να αποκτήσουν αυτο-συνείδηση, ούτως ώστε να διεκδικήσουν με τη σειρά τους εκείνες την ηγεμονία (μια διαδικασία που περιγράφεται ως «αντι-ηγεμονία»).

Η «τυπολογία της ηγεμονίας» του Thomas

Ο μελετητής του Γκράμσι, Peter Thomas (2017), περιγράφει μέσω μίας σχηματικής αναπαράστασης, τα στοιχεία που αποτελούν την ηγεμονία, αυτό που ονομάζει «τυπολογία της ηγεμονίας», τα οποία θεωρεί ότι αποτελούν ένα πλήρες πολιτικό σχέδιο. Τα στοιχεία αυτά ουσιαστικά αποτελούν διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους εκδηλώνεται η ηγεμονία, μορφές τις οποίες λαμβάνει κατά τη διαδικασία διαδοχής της μίας ηγεμονικής τάξης από την άλλη. Τα στοιχεία διαδέχονται χρονικά το ένα το άλλο και συνδέονται διαλεκτικά μεταξύ τους.

Πρώτη έρχεται η ηγεμονία ως κοινωνική και πολιτική διεύθυνση. Η διεύθυνση είναι έννοια του Λένιν από τον καιρό της Οκτωβριανής επανάστασης και

υποδήλωνε την ικανότητα της εργατικής τάξης να παρέχει πολιτική διεύθυνση σε όλες τις άλλες λαϊκές τάξεις στη Ρωσία στον αγώνα τους ενάντια στον τσαρισμό. Σε συνέχεια της Οκτωβριανής Επανάστασης, αυτή η προσέγγιση της μαζικής πολιτικής αναπτύχθηκε περισσότερο στην πολιτική του ενιαίου μετώπου και της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (Thomas, 2017).

Η τάξη λοιπόν που προσπαθεί να γίνει ηγεμονική πρέπει να εξασφαλίσει τη συναίνεση των άλλων υποτελών τάξεων, να υποδείξει την ηγεμονική τάξη ως κοινό αντίπαλο και να τονίσει τα κοινά ταξικά συμφέροντα. Ο Γκουρρί, παραθέτοντας τα λόγια του Γκράμσι, αναφέρει ότι ο Ιταλός φιλόσοφος «μας δίνει μια δυναμική εικόνα της διαδικασίας με την οποία διαμορφώνονται και διαλύονται οι ηγεμονίες, όταν λέει ότι

[η] υπεροχή μιας κοινωνικής ομάδας εκδηλώνεται με δύο τρόπους, σαν κυριαρχία και σαν πνευματική και ηθική καθοδήγηση. Μια κοινωνική ομάδα είναι κυρίαρχη πάνω στις αντίπαλες ομάδες [...] και είναι ιθύνουσα των συγγενικών και σύμμαχων ομάδων. Μια κοινωνική ομάδα μπορεί και μάλιστα πρέπει να είναι ιθύνουσα προτού κιώλας κατακτήσει την κυβερνητική εξουσία. Αυτό αποτελεί μια από τις κύριες προϋποθέσεις για την ίδια την κατάκτηση της εξουσίας (Guirri, 1977, σ. 94).

Συνεπώς, τόσο η κυριαρχία (καταναγκασμός) των αντίπαλων ομάδων, όσο και η ηθική καθοδήγηση (συναίνεση) λοιπών δυναμικών συμμαχών κοινωνικών ομάδων, είναι απαραίτητες για μία ανερχόμενη ηγεμονική τάξη, η οποία έχει αναπτύξει δική της συνείδηση. Η συμμαχία αυτή μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, που προϋποθέτει μία ιδεολογική σύμπνοια και εκδηλώνεται σύμφωνα με τον Γκράμσι πριν το επαναστατικό άλμα, ονομάζεται «ιστορικός συνασπισμός» ή «ιστορικό μπλοκ» (Μουρουζίδης, 2017).

Η θεώρηση αυτή αφορά την συγκρότηση οποιασδήποτε τάξης με ηγεμονικές βλέψεις, όπως για παράδειγμα της αστικής τάξης τον καιρό της ιταλικής ενοποίησης, για την οποία ο Γκράμσι γράφει ότι

ο σχηματισμός αυτής της τάξης αφορούσε τη σταδιακή αλλά συνεχή απορρόφηση, που γινόταν με μεθόδους που διέφεραν ως προς την αποτελεσματικότητά τους, των ενεργών στοιχείων που παρήγαγαν οι σύμμαχες ομάδες – ακόμα και [των στοιχείων] εκείνων που προέρχονταν από ανταγωνιστικές ομάδες και φαίνονταν εχθρικά σε ασυμβίβαστο βαθμό (Gramsci, 1971, σ. 215).

Ο ιστορικός συνασπισμός προϋποθέτει κάτι περισσότερο από την απλή πολιτική συνεργασία μεταξύ τάξεων, αφού, πέρα από τα κοινά πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, οι συμμετέχοντες στον συνασπισμό υφίστανται μία πνευματική και ηθική ενοποίηση (Gramsci, 1971, σ. 406). Στην περίπτωση της εργατικής επανάστασης, το ηγεμονικό μπλοκ του κομμουνιστικού κόμματος και της εργατικής τάξης εξασφαλίζει τη συναίνεση συνδικάτων, εργατικών συμβουλίων κλπ., και τις κρατά συνενωμένες ομοιογενώς μέσω της διάδοσης της κοσμοθεωρίας της (Gruppi, 1977, σ. 93). Ο Γκράμσι (1971) λέει ότι «[β]άση και εποικοδόμημα σχηματίζουν έναν ιστορικό συνασπισμό» (σ. 690), πράγμα που υποδηλώνει τη διάχυση της ηγεμονίας σε οικονομική βάση και πολιτικό-πολιτισμικό εποικοδόμημα (Gruppi, 1977, σ. 94). Με άλλα λόγια, οικονομική βάση και εποικοδόμημα αναπτύσσονται παράλληλα, αλληλοσυνδεόμενα και σε συνεχή ανατροφοδότηση το ένα με το άλλο. Ωστόσο, το εποικοδόμημα διατηρεί μία σχετική αυτονομία απέναντι στην οικονομική βάση. Αυτό είναι μία καινοτόμα διατύπωση από τον Γκράμσι και εξηγεί τον λόγο για τον οποίο ενδέχεται να διατηρούνται ισχυρές οι εκμεταλλευτικές κοινωνικές σχέσεις παραγωγής εξαιτίας των ιδεολογιών που τις δικαιολογούν (Morton, 2007, σ. 96). Στους ιστορικούς συνασπισμούς, ιδιαίτερα όσον αφορά την έννοια της διεύθυνσης, σημαντικό ρόλο παίζουν και οι διανοούμενοι, για τους οποίους γίνεται λόγος παρακάτω.

Δεύτερο στοιχείο στην «τυπολογία της ηγεμονίας» του Thomas είναι η ηγεμονία ως πολιτικό σχέδιο. Οι υποτελείς κοινωνικές ομάδες που τείνουν να συγκροτηθούν σε ιστορικό συνασπισμό διαθέτουν πληθώρα συμφερόντων και επιδιώξεων, οπότε σκοπός της ηγεμονεύουσας ομάδας είναι οι πολιτικές προτάσεις της, εν είδει επιστημονικής γνώσης και σε συνεχή αλληλεπίδραση με την ισχύουσα πολιτική συγκυρία, να τροποποιούνται, να εξελίσσονται και να μετασχηματίζονται. Το πολιτικό σχέδιο «αντιπροσωπεύει έναν τύπο παιδαγωγικού εργαστηρίου για την ανάπτυξη νέων μορφών δημοκρατικής και χειραφετητικής πολιτικής πρακτικής» (Thomas, 2017).

Ακριβώς για αυτόν τον λόγο ο Thomas ονομάζει «επιστημονική γνώση» το πολιτικό σχέδιο που εκπονείται από την δυναμικά ηγεμονική τάξη, διότι καταρτίζεται μετά από πειραματισμό και αλληλεπίδραση με την υπάρχουσα πολιτική πραγματικότητα και υφίσταται τις απαραίτητες αλλαγές προκειμένου να γίνει αποτελεσματικότερο, για αυτό και έχει παιδευτική αξία παρά την ενδεχόμενη αποτυχία του.

Τρίτη «εμφάνιση» της ηγεμονίας στην τυπολογία είναι η ηγεμονία ως μηχανισμός. Ο Thomas προκειμένου να κάνει κατανοητή την έννοια του «ηγεμονικού μηχανισμού» παραθέτει τα λόγια του Γκράμσι και το ιστορικό παράδειγμα της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Η αστική τάξη στη φεουδαρχική κοινωνία, όντας η ίδια υποτελής και μη ηγεμονική, οργάνωσε ένα «δίκτυο μηχανισμών», επιστρατεύοντας «εφημερίδες, εκδοτικούς οίκους, εκπαιδευτικούς θεσμούς, κοινωνικές ενώσεις» (Thomas, 2017) κ.ά., και κατόρθωσε να επεκτείνει τον αντι-ηγεμονικό της μηχανισμό, τόσο μέσω της δημιουργίας πολιτικών κομμάτων και ενώσεων που εξέφραζαν τα αιτήματά της, όσο και μέσω της διάχυσης του σκοπού της στις υπόλοιπες πτυχές της κοινωνίας και της ανθρώπινης δραστηριότητας², όπως για παράδειγμα στη λογοτεχνία. Έτσι, μέσω της χρήσης των αντι-ηγεμονικών της μηχανισμών, η αστική τάξη πέτυχε να εξασφαλίσει τη συναίνεση των λοιπών υποτελών τάξεων και να γίνει ιθύνουσα, όπως αναφέραμε προηγουμένως, ολόκληρης της κοινωνίας.

Τέταρτη και τελευταία έρχεται η ηγεμονία του εργατικού κινήματος, δηλαδή ο πρωταρχικός στόχος του επαναστάτη Γκράμσι. Η κυριαρχία της μειοψηφούσας αστικής τάξης εδράζεται στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, την ιδιοποίηση της υπεραξίας της εργασίας και την συνεχή επιδίωξή της για αναπαραγωγή και διαιώνιση των υπάρχουσών κοινωνικών σχέσεων. Ο Thomas (2017) δίνει ιδιαίτερη σημασία στο πώς ο Γκράμσι, παρά τις επικρίσεις μελετητών όπως ο Anderson, δεν απομακρύνεται από την μαρξική θεώρηση της θεμελιώδους σημασίας της εργασίας, ιδίως σε μία εποχή όπου συσσωρεύονται και επεκτείνονται τεράστιες ποσότητες κοινωνικού πλούτου, αλλά την τοποθετεί στο επίκεντρο της μελέτης του προκειμένου να κατανοήσει πώς

² Πιστός στην επαναστατική του σκέψη, ο Γκράμσι διερωτάται αν θα ήταν εφικτή η «διαμόρφωση ενός εναλλακτικού δικτύου προλεταριακών ηγεμονικών μηχανισμών, [ένα δίκτυο] που δεν θα είναι αφιερωμένο στην ενδυνάμωση της τρέχουσας οργάνωσης της κοινωνίας και των ανισοτήτων της, αλλά αντιθέτως θα άνοιγαν το δρόμο προς την κατάργηση των εκμεταλλευτικών και καταπιεστικών κοινωνικών σχέσεων» (Thomas, 2017).

ένα επαναστατικό κίνημα μπορεί να ανατρέψει την κυριαρχία της ηγεμονικής αστικής τάξης.

Το Κόμμα ως «σύγχρονος Ηγεμόνας» και η συμβολή των διανοούμενων

Κομβικό ρόλο στην οργάνωση του επαναστατικού κινήματος και της πραγμάτωσης της ηγεμονίας από την εργατική τάξη παίζει ο «σύγχρονος Ηγεμόνας». Ο όρος «ηγεμόνας» υιοθετείται βέβαια από το έργο του Μακιαβέλλι, αλλά επανανοηματοδοτείται. Ο γκραμισιανός «σύγχρονος Ηγεμόνας» δεν είναι προσωποποιημένος, δεν είναι ένας πεφωτισμένος άνθρωπος με μία αποστολή, αλλά έτσι αποκαλείται συνολικά το Κομμουνιστικό Κόμμα (Γκράμισι, 2005, σ. 20). Το Κόμμα λειτουργεί ως εκφραστής της συλλογικής βούλησης μιας ομάδας η οποία επιδιώκει να γίνει ηγεμονική³, είναι δηλαδή ένας παράγοντας που συγκρατεί και ενοποιεί τα μέρη που το αποτελούν. Το Κόμμα έχει συγκεκριμένο σχέδιο πολιτικής δράσης, αντίληψη για τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας και όραμα για το πώς πρέπει να είναι η κοινωνία. Κοινό σημείο με τον Ηγεμόνα του Μακιαβέλλι είναι η θέληση για αλλαγή στην πολιτική συγκρότηση της Ιταλίας: ο μεν Μακιαβέλλι οραματιζόταν την ιταλική ενοποίηση μέσω μιας ισχυρής φυσιογνωμίας που θα αντιπάλευε τις καθεστηκίες αριστοκρατίες, ο δε Γκράμισι ευαγγελιζόταν την ανάληψη της εξουσίας από το Κόμμα και τη δημιουργία μιας σοσιαλιστικής Ιταλίας.

Όπως τονίζει ο Γκουρρί, η αυτόνομη ηθική της πολιτικής, που διαφοροποιείται από την παραδοσιακή ηθική, δεν έχει ως σκοπό τη «σωτηρία της ατομικής «ψυχής» αλλά της κρατικής κοινότητας. Η βία και ο δόλος, που η χρησιμοποίησή τους [...] είναι στην πραγματικότητα εξεγέρσεις ενάντια στις κυρίαρχες τάξεις, ενάντια στην αριστοκρατία, όχι ενάντια στο λαό» (Γκουρρί, 1977, σ. 88). Με αυτόν τον τρόπο ο Γκουρρί περιγράφει την ιδιαίτερη «ηθική» που ισχύει υπό επαναστατικές συνθήκες ανατροπής μίας ηγεμονίας, μία ηθική που, εν καιρώ επανάστασης, δικαιολογεί τη χρήση βίας έναντι της ηγεμονεύουσας τάξης. Σε άλλο σημείο, αναφορικά με τη δομή και τη σύσταση του Κόμματος, αναφέρει ότι «το κόμμα -λέει ο Γκράμισι- αποτελείται βασικά από τρία στρώματα» (Γκουρρί, 1977, σ. 89), εκ των οποίων το πρώτο συνίσταται σε αυτούς που εντάσσονται στο Κόμμα από ενθουσιασμό αλλά δεν διαθέτουν

³ Ο Thomas (2017) αναφέρει ότι ο «σύγχρονος Ηγεμόνας» είναι το μέσο το οποίο χρησιμοποιείται για τη δημιουργία της ηγεμονίας του εργατικού κινήματος, που συνενώνει, όπως προαναφέρθηκε, σύμμαχες τάξεις (ο Γκράμισι το αναφέρει ως «συνασπισμό των εξεγερμένων υποτελών»), και λειτουργεί ως «ένα παιδαγωγικό εργαστήρι για την αποτίναξη των συνηθειών της υποτέλειας και την ανακάλυψη νέων μορφών συμβίωσης, αμοιβαιότητας και συλλογικού αυτοπροσδιορισμού».

συνείδηση και οργανωτικές ικανότητες, οι οποίοι είναι και οι πιο πολυάριθμοι, το δεύτερο σε αυτούς που διαθέτουν οργανωτικές ικανότητες και που η ένταξή τους στο Κόμμα τους επιτρέπει να τις αξιοποιήσουν επί της προηγούμενης ομάδας των μη συνειδητοποιημένων, αναδεικνυόμενοι έτσι σε ιθύνοντες του Κόμματος (ο Γκράμισι τους παραλληλίζει με αξιωματικούς ενός στρατού, χωρίς την παρουσία των οποίων θα ήταν αδύνατο να συγκροτηθεί το Κόμμα), και το τρίτο που συνίσταται σε αυτούς που μεσολαβούν μεταξύ των δύο προαναφερθεισών ομάδων (Buci-Glucksmann, 1980, σ. 33).

Η τάξη δεν αποτελεί μία απλή συνάθροιση ανθρώπων και διαφέρει από τη μάζα, αφού έχει εσωτερική οργανωτική δομή. Προκειμένου να συγκροτηθεί, να οργανωθεί και τελικά να κατακτήσει την ηγεμονική της θέση, κάθε τάξη απαιτεί ένα διευθυντικό στρώμα στο εσωτερικό της. Το στρώμα αυτό είναι οι διανοούμενοι, οι οποίοι δεν αποτελούν αυτόνομη κοινωνική ομάδα αλλά δημιούργημα κάθε κοινωνικής ομάδας η οποία συμμετέχει στην παραγωγική διαδικασία. Για τον Ιταλό διανοητή, οι διανοούμενοι δεν είναι μια απομονωμένη ελίτ, μια ομάδα μορφωμένων ατόμων όπως τείνουμε να θεωρούμε σήμερα, αλλά αποκυήματα της εκάστοτε τάξης, αφού άλλωστε όλοι οι άνθρωποι μπορεί να θεωρηθούν κατά κάποιο τρόπο διανοούμενοι δεδομένου του ότι όλοι επιτελούν «διανοητικές λειτουργίες εξασφαλίζοντας την ενότητα του homo faber και του homo sapiens»⁴ (Ρήγος, 2017, σσ. 154-155). Ο Γκράμισι τους κατατάσσει σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία είναι οι διανοούμενοι που καλούνται να ομογενοποιήσουν τα διάφορα συστατικά στοιχεία μιας τάξης, να εμπεδώσουν στα μέλη της συνείδηση του σκοπού της, τόσο στο κρίσιμο πεδίο της οικονομίας, όσο και στο κοινωνικο-πολιτικό πεδίο (Γκράμισι, 1972, σ. 137). Αυτοί ονομάζονται οργανικοί διανοούμενοι, είναι εκείνοι που «δεν περιορίζονται μόνο στο να είναι οι τεχνικοί της παραγωγής, αλλά είναι επίσης εκείνοι που δίνουν στην οικονομικά κυρίαρχη τάξη τη συνείδηση του εαυτού της και της δικής της λειτουργίας στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο» (Gruppi, 1977, σ. 96). Η οργανικότητά τους⁵ έγκειται στη στενή τους σχέση με την παραγωγική λειτουργία, για παράδειγμα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής διανοούμενοι θεωρούνται αυτοί που εξυπηρετούν τις

⁴ Ο homo faber (άνθρωπος παραγωγός) και ο homo sapiens (άνθρωπος διανοητής) συνδέονται άρρηκτα, η διάνοηση συνδέεται και αφορά τις παραγωγικές σχέσεις, οπότε ο Ρήγος κρίνει άστοχο τον διαχωρισμό διανοούμενων και μη διανοούμενων.

⁵ Κατ' άλλους η λέξη «οργανικότητα» χρησιμοποιείται προκειμένου να αποφευχθεί η χρήση της λέξης «διαλεκτική» λόγω των πολιτικών συνθηκών που επικρατούσαν στην Ιταλία εκείνη την εποχή (Μουρουζίδης, 2017).

βιομηχανικές παραγωγικές ανάγκες, όπως αστοί τεχνικοί και επιστήμονες. Η δεύτερη κατηγορία που περιγράφει ο Γκράμσι είναι οι διανοούμενοι που υπήρχαν πριν την διαδοχή της ηγεμονίας από μία ομάδα σε μία άλλη, δηλαδή σε κάποια προγενέστερη κοινωνική δομή. Οι διανοούμενοι αυτοί ονομάζονται παραδοσιακοί, προέρχονται από τον προηγούμενο κοινωνικο-πολιτικό σχηματισμό, της ηγεμονικής τάξης του οποίου αποτελούσαν οργανικούς διανοούμενους, και η νέα ηγεμονική τάξη οφείλει να τους ενσωματώσει εάν επιθυμεί να καταστεί ηγεμονική, παράγοντας ταυτόχρονα τους δικούς της νέους οργανικούς διανοούμενους (Gruppi, 1977, σ. 97).

Εκτός από το να περιγράψει και να ορίσει αυτό που θεωρεί διανοούμενο, ο Γκράμσι ασχολείται και με το ποια είναι η σχέση μεταξύ διανοούμενων και εργατικής τάξης, ή μάλλον εργατικών μαζών. Οι εργατικές μάζες, προτού οργανωθούν και γίνουν δυνητικοί διεκδικητές της ηγεμονίας δεν μπορούν να κατανοήσουν τα αίτια των προβλημάτων που υφίστανται, παρά μόνο να τα αισθανθούν, ενώ οι παραδοσιακός διανοούμενος, αν και γνωρίζει τα προβλήματα των μαζών, δεν τα αισθάνεται και δεν τα κατανοεί. Για να αποκτήσει οργανικούς διανοούμενους η εργατική τάξη, πρέπει είτε οι ήδη υπάρχοντες διανοούμενοι να απορροφηθούν ιδεολογικά από αυτήν, είτε να προκύψουν εκ του μηδενός από εκείνη (Buci-Glucksmann, 1980, σσ. 27-28). Η θεωρητική συμβολή της γκραμισιανής προσέγγισης σχετικά με τους διανοούμενους και τον ρόλο τους στην μαρξιστική σκέψη αφορά, πέρα από την ταξική καθοδήγηση και τη θεωρητική ανάλυση, που ανήκουν στη σφαίρα του εποικοδομήματος, την συνεχή αναφορά στην οικονομική βάση, στον ισχύοντα τρόπο παραγωγής και τις παραγωγικές δυνάμεις, εκεί δηλαδή που ο διανοούμενος καλείται να εφαρμόσει την οργανωτική του ικανότητα⁶ (Buci-Glucksmann, 1980, σ. 29), και όχι αποκλειστικά στην πολιτισμική-ιδεολογική σφαίρα.

Τα δίπολα «πόλεμος ελιγμών»-«πόλεμος θέσεων» και «παθητική επανάσταση»-«ενεργητική επανάσταση»

Η επίτευξη της ηγεμονίας από την εργατική τάξη είναι ασφαλώς το ζητούμενο για τον Ιταλό διανοητή. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο αυτό θα γίνει στις χώρες της Ανατολικής και της Δυτικής Ευρώπης διαφέρει σημαντικά. Η αποτυχία της «Κόκκινης

⁶ Η Buci-Glucksmann παραθέτει τα λόγια του Γκράμσι σχετικά με τους διανοούμενους, τους οποίους περιγράφει ως την «συνολική κοινωνική μάζα που επιτελεί λειτουργίες οργάνωσης με την ευρεία έννοια: είτε είναι στο πεδίο της παραγωγής, της κουλτούρας ή της δημόσιας διοίκησης» (Gramsci, 1971, σ. 148).

Διετίας»⁷ στην Ιταλία και η εξασθένιση των επαναστατικών κινημάτων στη Δυτική Ευρώπη ωθούν τον Γκράμσι στην διατύπωση των εννοιών του «πολέμου ελιγμών» και του «πολέμου θέσεων», όροι που αντλούνται από τη στρατιωτική παράδοση. Οι δύο έννοιες αναφέρονται στην τακτική με την οποία η συγκροτημένη υποτελής τάξη επιλέγει να διεκδικήσει την ηγεμονία. Ο Γκράμσι παρατηρεί ότι στα κράτη της Δυτικής Ευρώπης η κοινωνία των πολιτών είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένη, ενώ στην Ανατολή, δηλαδή τη Ρωσία τον καιρό της Οκτωβριανής Επανάστασης ήταν ανύπαρκτη, «αρχέγονη και χαλαρή» (Γκράμσι, 2005, σ. 127). Κάθε έθνος παρουσιάζει τα δικά του συγκεκριμένα χαρακτηριστικά βάσει των οποίων πρέπει να γίνει η ανάλυση της επαναστατικής στρατηγικής, αφού δηλαδή διαπιστωθεί αυτό που ο Gruppi (1977) ονομάζει «εθνική ιδιομορφία» (σ. 165). Επιπλέον, αναφέρει ότι «στη Ρωσία η κοινωνία των πολιτών ήταν άμορφη, ρευστή, λίγο στρωματωμένη, [...] στη Δύση υπάρχει ισορροπία ανάμεσα στα δύο στοιχεία: την κοινωνία των πολιτών και το κράτος [ενν. την πολιτική κοινωνία]» (Gruppi, 1977, σ. 164). Η κοινωνία των πολιτών αποδεικνύεται ισχυρή, η ιδεολογία της πρωτοκαθεδρίας της αστικής τάξης είναι εμπεδωμένη, για αυτό και η προοπτική μιας σοσιαλιστικής επανάστασης στην Δύση φαινόταν απίθανη (Maglaras, 2013).

Ως εκ τούτου, ο Γκράμσι προκρίνει ως κατάλληλη επαναστατική στρατηγική για την εργατική τάξη της Δύσης τον «πόλεμο θέσεων» σε αντίθεση με τον «πόλεμο ελιγμών» της Ρωσίας του 1917. Όπως τόνισαν ο Λένιν και ο Τρότσκι, η κοινωνικο-πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην προ-επαναστατική Ρωσία ήταν κατάλληλη για την άμεση ανάδυση της εργατικής τάξης, λόγω των κρίσιμων οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν και της ανυπαρξίας μιας κοινωνίας των πολιτών που θα ανέκοπτε την πορεία της προς την εξουσία, ερχόμενη σε ευθεία σύγκρουση με την προηγούμενη καθεστηκυία τάξη. Αυτού του είδους η άμεση σύγκρουση, δηλαδή ο «πόλεμος ελιγμών», δεν θα μπορούσε να αποφέρει καρπούς στα δυτικά κράτη, στα οποία η ευθεία σύγκρουση θα συναντούσε την αντίσταση των ηγεμονικών μηχανισμών

⁷ Ο όρος «Κόκκινη Διετία» αναφέρεται στην διετία 1919-1920 και τις μαζικές διαδηλώσεις που ξέσπασαν στην Ιταλία από τους βιομηχανικούς εργάτες, οι οποίοι διαμαρτυρόμενοι για την άνοδο των τιμών σε βασικά αγαθά προέβαιναν σε καταλήψεις εργοστασίων και τη σύσταση εργατικών συμβουλίων (τα «ιταλικά σοβιέτ» όπως έλεγε ο Γκράμσι). Το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, αν και κατέλαβε ποσοστό 32% στις εκλογές του Νοεμβρίου 1919, αρνήθηκε να υποστηρίξει τα αιτήματα των μεταλλουργών του Τορίνο τον Απρίλιο του 1920 για αναγνώριση των συμβουλίων τους και, σε συνδυασμό με την Γενική Συνομοσπονδία Εργατών, δεν προώθησε τα αιτήματα για οικονομικό και κοινωνικό μετασχηματισμό της χώρας. Το κίνημα ατόνησε και έδωσε τη θέση του στην άνοδο του φασιστικού ρεύματος, με τον Μουσολίνι να καταλαμβάνει την εξουσία τον Οκτώβριο του 1922.

της αστικής τάξης. Σε αυτές τις περιπτώσεις προκρίνεται η λύση του «πολέμου θέσεων», μία στρατηγική που δεν επιφέρει άμεσα αποτελέσματα και απαιτεί χρόνο, ενώ αφορά ως επί το πλείστον τη σύγκρουση στην ιδεολογική σφαίρα παρά την κατάκτηση του αστικού κράτους (Thomas, 2009, σσ. 149-150). Ο «πόλεμος θέσεων» δεν επιτρέπει την αστραπιαία κατάληψη της εξουσίας και απαιτεί σταδιακό ιδεολογικό μετασχηματισμό του εποικοδομήματος, ούτως ώστε τελικά να επικρατήσει ιδεολογικά η εργατική τάξη. Ο Γκράμσι ονομάζει αυτή τη διαδικασία «παθητική επανάσταση», όπου η ανερχόμενη τάξη που τείνει να γίνει ηγεμονική δεν επιδιώκει με τα παραδοσιακά επαναστατικά μέσα να καταλάβει την εξουσία, αλλά με σταδιακό τρόπο (Riley, 2011).

Επανερχόμενος και πάλι στην περίοδο της ιταλικής ενοποίησης (*risorgimento*)⁸, ο Γκράμσι (1971) αναφέρει ότι η αστική τάξη που υλοποίησε την ενοποίηση το κατόρθωσε «ως «επανάσταση» χωρίς «επανάσταση», ή ως «παθητική επανάσταση» για να χρησιμοποιήσουμε μια έκφραση του *Cuoco*, με έναν ελαφρώς διαφορετικό τρόπο από αυτόν που εννοούσε ο *Cuoco*» (σ. 215). Ο *Cuoco*⁹ χρησιμοποίησε τον όρο αναφερόμενος στα γεγονότα της Νεαπολιτανικής Επανάστασης και της κατάλυσης της Παρθενόπειας Δημοκρατίας το 1799, ωστόσο ο Γκράμσι άλλαξε ριζικά το περιεχόμενό του (Buci-Glucksmann, 1980, σ. 314), και περιέγραψε ως παραδείγματα «παθητικής επανάστασης» δύο ιστορικές περιόδους της Ιταλίας, την ενοποίησή της και την άνοδο του φασισμού. Ο *Cuoco* παρουσίασε την παθητική επανάσταση ως επανάσταση που προέκυψε στον απόηχο μίας άλλης επανάστασης που υποκινήθηκε και πραγματοποιήθηκε από τον λαϊκό παράγοντα, εν προκειμένω την Νεαπολιτανική Επανάσταση που ήρθε στον απόηχο της Γαλλικής και των Ιακωβίνων. Η ορολογία υιοθετήθηκε μετέπειτα και από τον *Croce*¹⁰, ο οποίος κατά τον Γκράμσι αποσιωπεί τον

⁸ Η ιταλική ενοποίηση ή *Risorgimento* («επάνοδος») αφορά την μακρά διαδικασία ένωσης των επιμέρους κρατών της ιταλικής χερσονήσου και τη δημιουργία του ενιαίου Βασιλείου της Ιταλίας, υπό την καθοδήγηση του βασιλείου του Πεδεμοντίου, με χρονολογικό σημείο αφετηρίας το Συνέδριο της Βιέννης (1815) και λήξης το 1870. Στην διαδικασία ενοποίησης πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισε ο φιλελεύθερος πρωθυπουργός του Βασιλείου του Πεδεμοντίου και της Σαρδηνίας Κόμης Cavour, που οραματιζόταν την προοπτική ενός ενιαίου ιταλικού βασιλείου, και οι επαναστάτες Giuseppe Garibaldi και Giuseppe Mazzini, που επιθυμούσαν μία ενιαία, δημοκρατική Ιταλία.

⁹ Ο Vincenzo Cuoco (1770-1823) ήταν Ιταλός ιστορικός που αναφέρθηκε στα γεγονότα της Παρθενόπειας Επανάστασης χρησιμοποιώντας τον όρο «παθητική επανάσταση» με αρνητική χροιά, προκειμένου να παρακινήσει τον λαό για ευρύτερη κινητοποίηση (Τρικούκης, 1987: 76).

¹⁰ Ο Benedetto Croce (1866-1952) ήταν Ιταλός ιδεαλιστής φιλόσοφος και πολιτικός, στις ιδέες του οποίου ασκεί κριτική ο Γκράμσι στα *Τετράδια της Φυλακής*. Ο Croce αμφισβητούσε την αξία των πολιτικών κομμάτων και πίστευε στην εκδήλωση της πολιτικής ως πάθους, δεν αναγνώριζε τη διττή φύση του κράτους, αναγνώριζε την υποταγή του οικονομικο-πολιτικού στοιχείου στο ηθικο-πολιτικό και

ρόλο των «ενεργητικών επαναστάσεων» της ταξικής πάλης και της λαϊκής κινητοποίησης. Έτσι λοιπόν, ο Γκράμσι αποκαλύπτει την πραγματική ουσία και το περιεχόμενο του όρου της «παθητικής επανάστασης»: είναι η διαδικασία εκείνη κατά την οποία οι τάξεις, συνειδητοποιώντας την επιτακτική ανάγκη κοινωνικής αλλαγής, προβαίνουν σε έναν αριθμό μεταρρυθμίσεων και κοινωνικού μετασχηματισμού, χωρίς όμως να διαταράσσουν τις ισχύουσες κοινωνικές σχέσεις (Catone, 1992). Υπό αυτό το πρίσμα ο Γκράμσι τις ονομάζει και «επαναστάσεις-αποκαταστάσεις», με την έννοια ότι δεν προωθούνται ριζοσπαστικές αλλαγές και ότι αυτός ο τύπος επαναστάσεων χρησιμοποιείται από μετριοπαθείς ομάδες για να αποφευχθεί η συμμετοχή των λαϊκών μαζών και, κατά συνέπεια, η «ενεργητική επανάσταση». Όσον αφορά τα δύο ιστορικά παραδείγματα για τα οποία έγινε λόγος παραπάνω, ο Ιταλός επαναστάτης τα περιγράφει ως κατωτέρω.

Πρώτον, για το Risorgimento, οι μετριοπαθείς δυνάμεις που πρέσβευαν την «παθητική επανάσταση» εκπροσωπούσαν από τον Cavour, ενώ το επαναστατικό λαϊκό στοιχείο το αντιπροσώπευε ο Mazzini, με τα μετριοπαθή στοιχεία τελικά να υπερκαλύπτουν τα επαναστατικά, ενσωματώνοντας πολλά από τα στοιχεία τους μέσω μιας διαλεκτικής σχέσης θέσης και αντίθεσης (όπου θέση είναι ο Cavour και στον αντίποδά του, αντίθεση είναι οι Mazzini και Garibaldi), και να οικοδομούν μία ενοποιημένη Ιταλία από τα «πάνω προς τα κάτω» (Buci-Glucksmann, 1980, σ. 315), δηλαδή χωρίς η χώρα να περάσει τη διαδικασία της αστικής επανάστασης με την ταυτόχρονη κινητοποίηση των λαϊκών μαζών, όπως η Γαλλία. Στην περίπτωση του ιταλικού Risorgimento τον ρόλο των επαναστατών Ιακωβίνων θα λάμβανε το δημοκρατικό Κόμμα Δράσης του Mazzini και του Garibaldi, το οποίο όμως στάθηκε ανίκανο να κατανοήσει τον ιστορικό του ρόλο κινητοποιώντας ως σύμμαχός του τις πολυπληθείς αγροτικές μάζες (Gramsci, 1971, σ. 280), ενδίδοντας με αυτόν τον τρόπο στην «παθητική επανάσταση» του Cavour και των μετριοπαθών Πεδεμοντίων. Η απορρόφηση των ριζοσπαστικών στοιχείων από τα μετριοπαθή εκτυλίχθηκε σε δύο φάσεις, από το 1860 ως το 1900 όπου απορροφήθηκαν μεμονωμένα πολιτικά πρόσωπα, και από το 1900 και έπειτα που απορροφήθηκαν ολόκληρες ομάδες του κόμματος του Mazzini, πράγμα που υποδεικνύει την «αυξανόμενη στεγανοποίηση του κρατικού μηχανισμού, τους μηχανισμούς γραφειοκρατικής ενσωμάτωσης που διαθέτει και την

έβλεπε την ηγεμονία «χωρίς το Κράτος, μονάχα τη συναίνεση χωρίς τον εξαναγκασμό» (Τρικούκης, 1987, σ. 61).

επανερχόμενη αυτοπεποίθηση της άρχουσας τάξης και των αφομοιωτικών της δυνατοτήτων» (Thomas, 2009, σ. 151). Το γκραμισιανό δίπολο του «πολέμου ελιγμών» και του «πολέμου θέσεων» επανέρχεται στο προσκήνιο και εν προκειμένω εκπροσωπείται από τους Mazzini και Cavour αντίστοιχα, με τον «πόλεμο θέσεων» του Cavour να αναδεικνύεται τελικά νικητής επί του Mazzini.

Δεύτερον, όσον αφορά τον φασισμό, την άνοδο του οποίου έζησε, ο Γκράμσι γράφει ότι

μια παθητική επανάσταση υφίσταται, λόγω του ότι μέσω της νομοθετικής παρέμβασης του κράτους και μέσω των κορπορατιστικών οργανώσεων, εισάγονται λίγο ή πολύ βαθιές αλλαγές στην οικονομική δομή της χώρας, για να δοθεί βάρος στο στοιχείο “σχέδιο της παραγωγής”, δηλαδή ότι ενισχύονται ο κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής και οι συλλογικές του δομές, χωρίς εδώ, ανεξάρτητα από τη δυνατότητα ελέγχου πάνω στο κέρδος από ξεχωριστά άτομα ή τη μικρή ομάδα, να θιγεί η ιδιοποίηση του κέρδους. Στο πραγματικό πλαίσιο των ιταλικών κοινωνικών σχέσεων θα μπορούσε να αφορά στη μοναδική δυνατότητα, να αφεθεί η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της βιομηχανίας υπό τη διεύθυνση των παραδοσιακά ηγεμονικών τάξεων και να μπορέσουν να απορροφήσουν την ανταγωνιστική πάλη με τα πιο προοδευτικά βιομηχανικά έθνη, τα οποία κατέχουν το μονοπώλιο πάνω στις πρώτες ύλες και έχοντας συσσωρεύσει ένα τεράστιο ποσό κεφαλαίου (Gramsci, 1971, σ. 310).

Μέσα από το συγκεκριμένο απόσπασμα ο Γκράμσι περιγράφει την «παθητική επανάσταση» της εποχής του, την άνοδο του φασιστικού κινήματος και του Μουσολίνι στην εξουσία, ο οποίος διατηρώντας τις προγενέστερες κρατικές δομές και χωρίς να προβαίνει σε άμεση ρήξη με το παρελθόν, εισάγει -μέσω νομοθετημάτων- μεταρρυθμίσεις προκειμένου να μετασχηματίσει το κράτος και την κοινωνία βάσει των ιδεολογικών του επιταγών, μολονότι η παραγωγική διαδικασία αφήνεται στα χέρια των «παραδοσιακά ηγεμονικών τάξεων», δηλαδή της αστικής τάξης. Μάλιστα, το φασιστικό κίνημα παρομοιάζεται ευθέως με «το κίνημα του μετριοπαθούς και συντηρητικού φιλελευθερισμού του προηγούμενου αιώνα» (Buci-Glucksmann, 1980, σ. 316), όσον αφορά την πορεία συγκρότησης και εδραίωσής του.

Κεφάλαιο 3: Νεογκραμισιανικές προσεγγίσεις στην ηγεμονία

Η ανάγνωση της παγκόσμιας τάξης (world order) υπό το πρίσμα του μαρξισμού και του ιστορικού υλισμού αποτέλεσε μία τάση που βρισκόταν στον αντίποδα των «παραδοσιακών» θεωριών Διεθνών Σχέσεων, όπως ο ρεαλισμός, ο φιλελευθερισμός, ακόμη και ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός, που αναδύθηκε εισάγοντας έννοιες όπως η διποκειμενικότητα (Wendt, 1994) για να αντιπαρατεθεί στην ορθολογικότητα των ρεαλιστικών και φιλελεύθερων θεωρήσεων της διεθνούς πολιτικής, χωρίς ωστόσο να

αποφύγει να πέσει στην παγίδα της κρατοκεντρικής θεωρίας¹¹. Ο μαρξισμός στις Διεθνείς Σχέσεις δίνει ασφαλώς έμφαση στην οικονομική ανάλυση και προσπαθεί να ερμηνεύσει τη παγκόσμια τάξη υπό το πρίσμα της ταξικής πάλης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, ωστόσο, όπως θα γίνει εμφανές και παρακάτω, ο θετικιστικός του πυρήνας αμφισβητήθηκε. Εκκινώντας από την αντιπαράθεση μεταξύ των θετικιστικών και των μεταθετικιστικών θεωριών, θα γίνει λόγος για τη συμβολή του Γκράμσι στην σκέψη των θεωρητικών των Διεθνών Σχέσεων και το ρεύμα των μεταθετικιστών νεογκραμισιανών, με κύριο εκπρόσωπό τους τον Robert W. Cox, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Γιρκ, ιδίως αναφορικά με τον τρόπο που υιοθέτησε και χρησιμοποίησε τη γκραμισιανή έννοια της «ηγεμονίας».

Θετικισμός και μεταθετικισμός

Το τέλος του «ενσωματωμένου φιλελευθερισμού» που επήλθε στις αρχές της δεκαετίας του 1970, με την αναστολή της μετατρεψιμότητας του δολαρίου σε χρυσό και την παρέκκλιση των ΗΠΑ από το σύστημα ισοτιμιών του Bretton Woods¹² υπό την προεδρία του Richard Nixon, επέφερε δομικές αλλαγές σε παγκόσμια κλίμακα που οι διάφορες θετικιστικές σχολές των Διεθνών Σχέσεων δεν στάθηκαν ικανές να προβλέψουν ή να εξηγήσουν. Ο «ενσωματωμένος φιλελευθερισμός», έννοια την οποία εισάγει ο κονστρουκτιβιστής Ruggie (1982), αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ως τη δεκαετία του 1970, και αφορά έναν συνδυασμό του διεθνούς ελεύθερου εμπορίου και της περιορισμένης κυβερνητικής παρεμβατικότητας στην οικονομία προκειμένου να εξασφαλιστεί η κοινωνική ευημερία, μέσω της μείωσης της ανεργίας, και να αναδιανεμηθεί εν μέρει ο οικονομικός πλούτος. Οι εξελίξεις αυτές συνέπεσαν με την εμφάνιση νέων σχολών σκέψης στον κλάδο των Διεθνών Σχέσεων, οι οποίες αποπειράθηκαν να τις εξηγήσουν και να καλύψουν το κενό που άφησαν οι θετικιστικές σχολές σκέψης (ρεαλισμός, φιλελευθερισμός, ορθόδοξος μαρξισμός), των οποίων τον

¹¹ Ο κονστρουκτιβισμός στις Διεθνείς Σχέσεις είναι μία θεωρία κρατοκεντρική εφόσον τα κράτη παραμένουν οι κύριες μονάδες ανάλυσής του, παρόλα αυτά οι ταυτότητες και τα συμφέροντα των κρατών κατασκευάζονται. Κρίσιμη είναι λοιπόν εδώ η έννοια της διυποκειμενικότητας, η οποία αφορά στο πώς τα κράτη, ως δρώντες του διεθνούς συστήματος, αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τους άλλους δρώντες, στο πώς ερμηνεύουν τις πράξεις των υπολοίπων και βάσει των αντιλήψεων αυτών σχεδιάζουν τις δικές τους κινήσεις και συμπεριφορές.

¹² Η συμφωνία του Bretton Woods του 1944 αφορά την υποχρέωση μίας σειράς ανεξαρτήτων κρατών μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο να υιοθετήσουν νομισματικές πολιτικές που αφορούσαν τον καθορισμό σταθερής ισοτιμίας του εκάστοτε εθνικού νομίσματος με τον χρυσό. Το σύστημα Bretton Woods αποτέλεσε προσπάθεια ρύθμισης του διεθνούς νομισματικού συστήματος. Το 1971, οι ΗΠΑ ανέστειλαν τη μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό, οδηγώντας το σύστημα Bretton Woods στο τέλος του.

οντολογικό και επιστημολογικό πυρήνα απέρριψαν. Οι νέες αυτές θεωρίες ονομάζονται κριτικές εξαιτίας της έντονης αμφισβήτησης προς τα κατεστημένα ρεύματα του ρεαλισμού και του φιλελευθερισμού, ενώ οι περισσότερες από αυτές τίθενται κάτω από την ευρεία ομπρέλα του μεταθετικισμού. Στις κυριότερες από αυτές συμπεριλαμβάνεται ο ορθόδοξος μαρξισμός (αν και θετικιστική θεωρία), ο νεομαρξισμός, η Κριτική Θεωρία της Σχολής της Φραγκφούρτης, ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός, ο μεταδομισμός, ο φεμινισμός, η πράσινη πολιτική και η μεταποικιοκρατική προσέγγιση (Heywood, 2013, σ. 148).

Ο μεταθετικισμός δεν αποτελεί ένα νέο ενιαίο επιστημονικό Παράδειγμα, αλλά συναπαρτίζεται από διαφορετικά και πολλές φορές αντικρουόμενα μεταξύ τους ρεύματα. Τα ρεύματα αυτά αποστρέφονται τα θετικιστικά Παραδείγματα του παρελθόντος, τα οποία αντιμετωπίζουν την πραγματικότητα ως κάτι το αντικειμενικό, και εντός του οποίου οι κοινωνικές επιστήμες οφείλουν να αναζητούν αιτιακές σχέσεις. Οι μεταθετικιστικές θεωρίες δεν επιδιώκουν να εξηγήσουν την πραγματικότητα, καταλήγοντας σε ορθά ή λανθασμένα συμπεράσματα, αλλά θέτουν τις ιδέες, τις πεποιθήσεις και τις προκαταλήψεις του παρατηρητή σε πρωταρχική θέση (Heywood, 2013, σ. 137).

Στην κοινωνική θεωρία, η Κριτική Θεωρία της Σχολής της Φραγκφούρτης, με εκπροσώπους της τους Adorno, Horkheimer, Marcuse, Habermas, κ.ά., επηρέασε πολύ τη σκέψη θεωρητικών των Διεθνών Σχέσεων, όπως ο Robert W. Cox (αν και ο ίδιος δεν αυτοπροσδιοριζόταν ως τέτοιος όπως θα δούμε και στη συνέχεια). Ιδέες όπως η απόρριψη της αντικειμενικότητας στη γνώση και η μελέτη υπό το πρίσμα των εκάστοτε ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών, η εξάρτηση του αντικειμένου μελέτης από τις υλικές συνθήκες («τεχνολογικές συνθήκες») της κάθε εποχής, όπως και η έλλειψη αμεροληψίας του ίδιου του μελετητή ως στοιχείο ενσωματωμένο σε μία κοινωνία αλληλεξαρτώμενων ατόμων είναι ιδέες που διατυπώθηκαν από τον Horkheimer και επηρέασαν τους μεταγενέστερους θεωρητικούς της Κριτικής Θεωρίας (Coradetti, 2012).

Ο Robert W. Cox εκκίνησε από τις ιδέες του Γκράμσι προκειμένου να διατυπώσει μία θεωρία κριτική προς τις κατεστημένες θεωρίες Διεθνών Σχέσεων, αποτελώντας μάλλον τον εκπρόσωπο ενός ευρύτερου ρεύματος που ονομάζεται νεογκραμισιανισμός. Ως τμήμα του μεταθετικισμού, ο νεογκραμισιανισμός αφορμάται

οντολογικά από την διυποκειμενικότητα και τον ιστορικισμό. Η διυποκειμενικότητα, η οποία προϋποθέτει και στηρίζεται στην αντίληψη μιας ανθρωπογενούς προέλευσης του κράτους, οδηγεί στην πρόσληψη της φύσης του ως μιας μη αποκλειστικά υλικής οντότητας, η οποία δημιουργήθηκε ιστορικά ως απάντηση στις εκάστοτε υλικές επιταγές κάθε εποχής. Στόχος της Κριτικής θεωρίας του Cox είναι «να εξετάσει συγκεκριμένες ιστορικές μορφές του κράτους, [...] [και] να ερευνήσει τις δυνάμεις που ενδέχεται να αλλάξουν τη φύση του κράτους και του διακρατικού συστήματος» (Cox, 1995, σ. 34). Τα κράτη είναι «διυποκειμενικά συγκροτημένες οντότητες», που δημιουργούν μεταξύ τους έναν σχηματισμό, μία διάρθρωση. Ο σχηματισμός αυτός πρέπει να εξεταστεί βάσει των ιστορικών συνθηκών και του πλαισίου που επικρατεί στην εκάστοτε εποχή: εκεί έγκειται ο ιστορικισμός της οντολογίας του νεογκραμισιανισμού, αφού οι «οντολογίες [κάθε θεωρίας] δεν είναι αυθαίρετες κατασκευές: είναι η διασαφήνιση της κοινής λογικής κάθε εποχής» (Cox, 1995, σ. 34).

Θεωρίες επίλυσης προβλημάτων και Κριτική θεωρία

Προτού υπεισέλθουμε στην εξέταση εννοιών όπως η ηγεμονία και η προσέγγισή της από τον Cox, είναι βασικό να περιγράψουμε τον διαχωρισμό που κάνει ο συγγραφέας μεταξύ των «θεωριών επίλυσης προβλημάτων» (“problem-solving theories”) και της Κριτικής θεωρίας, εντός της οποίας συγκαταλέγει και το δικό του έργο.

Θεωρίες όπως ο νεορεαλισμός και ο νεοφιλελευθερισμός για τον Cox θεωρούνται «θεωρίες επίλυσης προβλημάτων», δηλαδή θεωρίες οι οποίες αναζητούν τα προβλήματα που υπάρχουν στην πραγματικότητα και αναζητούν την λύση τους. Σε αντιδιαστολή με αυτές τις θεωρίες θέτει την Κριτική του θεωρία. Ωστόσο, ο διαχωρισμός αυτός δεν εξαντλείται στο κατά πόσο οι δύο «τύποι» θεωριών ασχολούνται με τα προβλήματα και την διευθέτησή τους. Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο Cox,

η θεωρία είναι πάντα για κάποιον και για κάποιον σκοπό. Όλες οι θεωρίες έχουν κάποια οπτική γωνία. Η οπτική γωνία προέρχεται από μία θέση στον χρόνο και τον χώρο, ειδικότερα στον κοινωνικό και πολιτικό χρόνο και χώρο [...] Δεν υπάρχει θεωρία αυτή καθαυτή, διαχωρισμένη από το σημείο οπτικής του χρόνου και του χώρου. Όταν μία θεωρία αυτοπροσδιορίζεται ως τέτοια, είναι πιο σημαντικό να την εξετάσει κανείς ως ιδεολογία, και να αποκαλύψει τις κεκαλυμμένες της οπτικές γωνίες (Cox & Sinclair, 1996, σ. 86).

Οι «θεωρίες επίλυσης προβλημάτων» αντιμετωπίζουν το διεθνές σύστημα ως συναποτελούμενο από στοιχεία τα οποία είναι διαρκή και δεν υπόκεινται σε

τροποποιήσεις, για παράδειγμα ο νεορεαλισμός βλέπει τα κράτη ως τη βασική και απaráλλακτη -ως προς την εσωτερική της δομή- μονάδα που δρα στο διεθνές σύστημα, το οποίο βρίσκεται σε κατάσταση αναρχίας, ενώ για τον νεοφιλελευθερισμό, τα κράτη επιδιώκουν πάγια να εγκαθιδρύνουν καθεστώτα που προωθούν τα συμφέροντά τους. Οι κοινωνικές σχέσεις, που είναι σχέσεις ισχύος, δεν αμφισβητούνται από τις παραδοσιακές θεωρίες, αλλά θεωρούνται κάτι δεδομένο και μόνιμο. Εντός, λοιπόν, αυτών των δεδομένων σχέσεων, οι οποίες ασφαλώς υφίστανται και ως διακρατικές σχέσεις, οι «θεωρίες επίλυσης προβλημάτων» εντοπίζουν τα όποια προβλήματα υπάρχουν και προτείνουν βελτιώσεις, χωρίς ωστόσο ριζοσπαστικό μετασχηματισμό των σχέσεων αυτών. Η κριτική θεωρία του Cox είναι πιο ολιστική, αμφισβητεί συλλήβδην τις προαναφερθείσες υφιστάμενες σχέσεις και τις εγγενείς ανισότητες τις οποίες συνεπάγονται, αρνείται να τις εκλάβει ως αμετάβλητες (Moolakkattu, 2009), καθώς «δεν λαμβάνει τους θεσμούς και τις κοινωνικές και εξουσιαστικές σχέσεις ως δεδομένες αλλά τις θέτει σε αμφισβήτηση, διερωτώμενη σχετικά με τις καταβολές τους και με το κατά πόσο ενδέχεται να βρίσκονται σε διαδικασία αλλαγής» (Cox, 1981, σ. 129). Τόσο η προέλευση των ισχυουσών κοινωνικών σχέσεων που αντικατοπτρίζονται και στην παγκόσμια τάξη, όσο και η ενδεχόμενη διαδικασία αλλαγής-ανατροπής τους, απασχολούν τη μελέτη του Cox, με την έννοια του κατά πόσο οι ταξικές δυνάμεις και η ικανότητά τους να χειραφετηθούν, μπορούν να επιφέρουν τον μετασχηματισμό της ισχύουσας παγκόσμιας τάξης και την δημιουργία μιας νέας (Morton, 2007, σ. 111).

Εισαγωγή στον νεογκραμισιανισμό του Cox

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, ο ίδιος ο Cox αρνείται τον τίτλο του θεωρητικού των Διεθνών Σχέσεων και αναφέρει ότι

οι θεωρητικοί των Διεθνών Σχέσεων ποτέ δεν θεώρησαν βάσιμη την ιδέα ότι τα εσωτερικά χαρακτηριστικά μιας πολιτικής οντότητας δύναται να επηρεάσουν τη διεθνή της συμπεριφορά. Στις διεθνείς τους σχέσεις, τα κράτη επιδιώκουν τα εθνικά τους συμφέροντα, που λίγο σχετίζονται με την μορφή της κυβέρνησής τους. Όταν οι αναλυτές των Διεθνών Σχέσεων ξεκίνησαν να αναζητούν εντός των κρατών την εξήγηση της συμπεριφοράς τους, ήταν οι γραφειοκρατικές διαδικασίες αυτές που τράβηξαν το ενδιαφέρον τους παρά η ευρεία εσωτερική δομή και οι διαδικασίες ισχύος (Cox & Sinclair, 1996, σ. 68).

Η κριτική του Cox στις κατεστημένες θεωρίες Διεθνών Σχέσεων επεκτείνεται και στην ιδιαίτερη σημασία που αυτές έδωσαν αποκλειστικά στην γραφειοκρατία, όταν ασχολήθηκαν με το τι συμβαίνει στο εσωτερικό της μονάδας ανάλυσής τους, του κράτους, απορρίπτοντας την θέση προγενέστερων αναλυτών, όπως ο Μακιαβέλλι και

ο Καντ, που πρέσβευαν ότι οι πολιτειακές συνθήκες που υφίστανται σε επίπεδο μονάδας επηρεάζουν την μορφή που λαμβάνει η παγκόσμια τάξη και κατά συνέπεια το εάν υπάρχει παγκόσμια ειρήνη¹³ (Cox & Sinclair, 1996, σ. 67). Σε άλλο σημείο, όσον αφορά τη χρήση του όρου «παγκόσμια τάξη», τον οποίο θα συναντούμε συχνά στη συνέχεια, γράφει ότι

σκοπίμως αποφεύγω να χρησιμοποιώ όρους όπως «διεθνείς σχέσεις» εφόσον ενσαρκώνουν διάφορες υποθέσεις για τις παγκόσμιες σχέσεις ισχύος που πρέπει να τεθούν σε αμφισβήτηση. [Ο όρος] «Διεθνείς Σχέσεις» υπαινίσσεται ότι το βασικό πλαίσιο αναφοράς του είναι το βεστφαλιανό σύστημα κρατών, και αυτό ενδέχεται πλέον να μην αποτελεί επαρκή βάση εφόσον πλέον υπάρχουν μορφές ισχύος που υπεισέρχονται στις παγκόσμιες σχέσεις διαφορετικές από την κρατική ισχύ. [Ο όρος] «Παγκόσμια τάξη» είναι ουδέτερος όσον αφορά τη φύση των οντοτήτων που φέρουν ισχύ· περιγράφει έναν ιστορικά συγκεκριμένο σχηματισμό δυνάμεων οποιουδήποτε είδους (Cox & Sinclair, 1996, σ. 494).

Κατά συνέπεια, η προσοχή του Cox εστιάζεται στην έννοια της παγκόσμιας τάξης και του κατά πόσο αυτή σχηματίζεται, καθορίζεται και αλληλεπιδρά με την εσωτερική διάρθρωση του κράτους, χωρίς την παντοκρατορία της κυριαρχίας-καταναγκασμού που ενστερνίζεται ο ρεαλισμός. Σημείο εκκίνησης της σκέψης του είναι η ανθρώπινη δράση και το πλαίσιο εντός του οποίου αυτή εκτυλίσσεται. Ο σχηματισμός της «παγκόσμιας τάξης», αλλά και της εγχώριας, και η θέασή του υπό το πρίσμα των δεδομένων ιστορικών συνθηκών επαναφέρουν στο προσκήνιο τον ιστορικισμό στην θεωρία του Cox, μέσα από αυτό που ο ίδιος περιγράφει ως «ιστορικές δομές». Οι «ιστορικές δομές» πλαισιώνουν την ανθρώπινη δράση και μετασχηματίζονται παράλληλα με την εξέλιξη της ιστορίας, ωστόσο δεν επηρεάζουν τις δράσεις των ανθρώπων «με μηχανιστικό τρόπο, αλλά αποτελούν το πλαίσιο των συνηθειών, πιέσεων, προσδοκιών και περιορισμών εντός των οποίων λαμβάνει χώρα κάθε πράξη» (Cox, 1981, σ. 135). Ο Cox τις απεικονίζει σχηματικά μέσα από ένα τρίγωνο αλληλεπίδρασης τριών σφαιρών δραστηριότητας: των υλικών δυνάμεων, των ιδεών και των θεσμών.

¹³ Ο Cox, στην προσπάθειά του να παραθέσει τις επικρατέστερες απόψεις σχετικά με το μέλλον της παγκόσμιας τάξης, αναφέρεται στην κανονιστική οπτική της επικράτησης του φιλελεύθερου πλουραλισμού ως μέσο για την παγκόσμια ειρήνη, σύμφωνα με την οποία τα κράτη που θα συνθέσουν την παγκόσμια τάξη πρέπει να έχουν φιλελεύθερο πολίτευμα στο εσωτερικό τους. Ωστόσο, τονίζεται ότι η θεώρηση αυτή, ιδιαίτερα μέσα από το μεταπολεμικό παράδειγμα των ΗΠΑ που επεδίωκαν την επέκταση των φιλελεύθερων καθεστώτων, εν είδει μιας αιτιώδους αλληλουχίας που προϋποθέτει ότι η τεχνική και οικονομική βοήθεια θα επιφέρει οικονομική ανάπτυξη, η οποία με τη σειρά της θα ευνοήσει την εγκαθίδρυση της φιλελεύθερης δημοκρατίας, και τελικά την επικράτηση της παγκόσμιας ειρήνης, αμφισβητήθηκε από νέες θεωρίες, που εστίασαν στην άνιση κατανομή των πόρων και της ισχύος στα μέρη της φιλελεύθερης κοινωνικής δομής ως παράγοντα συνεχούς αποσταθεροποίησης.

Σχήμα 1: Οι τρεις σφαίρες δραστηριότητας κατά τον Cox

Οι υλικές δυνάμεις, ή δυνατότητες, είναι ο συσσωρευμένος πλούτος, οι πόροι και ο εξοπλισμός, οι «τεχνολογικές και οργανωτικές δυνατότητες», όπως τις ονομάζει ο Cox. Οι ιδέες, όπως είναι αναμενόμενο, είναι το πεδίο μέσα στο οποίο φαίνεται να συντελείται η πάλη για τον μετασχηματισμό της δομής, είναι είτε «διωποκειμενικά νοήματα, [...] κοινές έννοιες περί της φύσεως των κοινωνικών σχέσεων», είτε «συλλογικές εικόνες της κοινωνικής τάξης που έχουν διαφορετικές ομάδες ανθρώπων». Τέλος, οι θεσμοί λειτουργούν ως το συγκολλητικό στοιχείο των ιστορικών δομών, που συνενώνουν εντός τους τις ιδέες και τις υλικές δυνάμεις. Τα τρία πεδία ανθρώπινης δραστηριότητας, που μαζί συναπαρτίζουν μία δομή με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ανάλογα με την ιστορική περίοδο, έχουν διαλεκτική και ανατροφοδοτική σχέση μεταξύ τους, και επ' ουδενί δεν έπεται το ένα του άλλου αιτιοκρατικά (Budd, 2013, σσ. 24-25). Ο λόγος για τον οποίο οι «θεωρίες επίλυσης προβλημάτων», που αναφέρθηκαν προηγουμένως, δεν στάθηκαν ικανές να προβλέψουν τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου οφείλεται κατά τον Cox στο γεγονός ότι αδυνατούν να συλλάβουν την «τριαδική» φύση της δομής που πλαισιώνει την ανθρώπινη δραστηριότητα, και της επακόλουθης επικέντρωσής τους σε μία από τις πτυχές της, εξάγοντας συμπεράσματα τα οποία είναι ελλιπή και βασισμένα στις προκαταλήψεις που αφορούσαν τον Ψυχρό Πόλεμο (Cox, 1981, σ. 89).

Η νεογκραμισιανική ηγεμονία του Cox

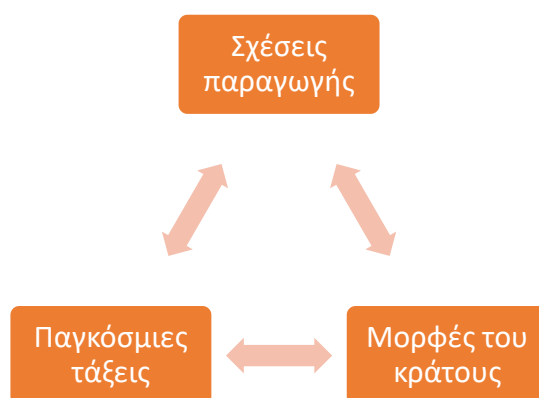
Θεμελιώδη θέση στην νεογκραμισιανική θεωρία του Cox κατέχει η έννοια της ηγεμονίας. Ωστόσο, σε αντίθεση και πάλι με τις κατεστημένες θεωρίες Διεθνών Σχέσεων, η ηγεμονία στον Cox δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην έννοια της κρατικής κυριαρχίας και της επιβολής. Εντός μίας παγκόσμιας τάξης η ηγεμονία εγκαθιδρύεται «βάσει μίας συνεκτικής συνάρθρωσης ή ένωσης ανάμεσα σε έναν σχηματισμό υλικής ισχύος, στην επικρατούσα συλλογική εικόνα της παγκόσμιας τάξης [...] και ενός συνόλου θεσμών που ελέγχουν την τάξη με μία επίφαση οικουμενικότητας [βλ. το «τρίγωνο» των ιστορικών δομών]» (Cox, 1981, σ. 129). Συνεπώς, ενώ ο χαρακτήρας της επιβολής, δηλαδή με άλλα λόγια ο καταναγκασμός, εξακολουθεί να υφίσταται μέσα από την ύπαρξη της υλικής ισχύος, ο Cox θεωρεί ότι αυτή δεν επαρκεί για να εξασφαλίζει σε ένα ισχυρό κράτος την ηγεμονία του στην παγκόσμια τάξη, γι' αυτό και εισάγει επίσης την έννοια της συναίνεσης, της συναινετικής τάξης. Η συναίνεση λοιπόν φαίνεται να λαμβάνει θέση εξίσου σημαντική όσον αφορά την επίτευξη της ηγεμονίας, καθιστώντας την με αυτόν τον τρόπο μία «δραστηριότητα που διαμορφώνει απόψεις» (“opinion-moulding activity”)¹⁴ (Morton, 2007, σ. 113). Η ηγεμονική παγκόσμια τάξη λοιπόν συγκροτείται και διατηρείται, εδραζόμενη στις πεποιθήσεις και τις αξίες των μερών της, εισάγοντας εδώ το στοιχείο της διυποκειμενικότητας. Η «πραγματικότητα» δεν είναι μόνο το φυσικό περιβάλλον της ανθρώπινης δράσης, αλλά επίσης και «το θεσμικό, ηθικό και ιδεολογικό πλαίσιο που διαμορφώνει τις σκέψεις και τις δράσεις», και η ηγεμονία «διατρέχει τις δομές της κοινωνίας, της οικονομίας, της κουλτούρας, του φύλου, της εθνότητας, της τάξης και της ιδεολογίας» (Morton, 2007, σ. 114). Η πραγματικότητα λοιπόν στην παγκόσμια τάξη είναι προϊόν της διυποκειμενικής οπτικής των μερών της, μια οπτική η οποία επηρεάζεται και συνδιαμορφώνεται βάσει των επιθυμιών της ηγεμονικής δύναμης, την οποία τα λοιπά μέρη νομιμοποιούν με τη συναίνεσή τους.

Το ηγεμονικό «τρίγωνο»

Προηγουμένως, αναφερθήκαμε στην ιστορική δομή που πλαισιώνει την ανθρώπινη δράση, και στο πώς αυτή αποτελείται από τρία πεδία δράσης: τις υλικές δυνατότητες,

¹⁴ Ο Morton, παραθέτοντας τον Cox, αναφέρει ότι οι παραδοσιακές θεωρίες Διεθνών Σχέσεων αδυνατούν να συλλάβουν τη διττή φύση της ηγεμονίας και το γεγονός ότι «μπορεί να υπάρξει κυριαρχία χωρίς ηγεμονία» και ότι η «ηγεμονία είναι μόνο μία από τις μορφές που μπορεί να λάβει η κυριαρχία» (Cox, 1981).

τις ιδέες και τους θεσμούς. Ο Cox ανάγει αυτό το μοντέλο στο επίπεδο της παγκόσμιας τάξης προκειμένου να μελετήσει το φαινόμενο της ηγεμονίας και τους παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται η επίτευξη και διατήρησή της εντός μίας συγκεκριμένης «ιστορικής δομής» (Budd, 2013, σσ. 28-30). Το «τρίγωνο» της ηγεμονικής δομής αποτελείται από τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, τις μορφές του κράτους και τις παγκόσμιες τάξεις.

Σχήμα 2: Το ηγεμονικό «τρίγωνο»

Αφετηριακό σημείο της ανάλυσης σχετικά με τις λειτουργίες και τους μηχανισμούς της ηγεμονίας είναι η σφαίρα των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής, χωρίς ωστόσο αυτές να ανάγονται στο μοναδικό πεδίο δραστηριότητας που χρήζει μελέτης (οικονομισμός). Οι σχέσεις παραγωγής δεν νοούνται μόνο υπό την κλασική έννοια της υλικής παραγωγής, αλλά και της παραγωγής και αναπαραγωγής της γνώσης και των κοινωνικών σχέσεων, της ηθικής και των θεσμών, τα οποία κατά τον Cox είναι προαπαιτούμενα για την παραγωγή υλικών αγαθών (Cox, 1987, σ. 39). Η διαδικασία της παραγωγής έχει ως αποτέλεσμα την ανάδυση των κοινωνικών δυνάμεων¹⁵ ως κύριων συλλογικών δρώντων, δυνάμεων οι οποίες τροποποιούνται και διαφέρουν μεταξύ τους ανάλογα με τις μεταβολές που προκύπτουν στην ίδια την παραγωγική

¹⁵ Οι κοινωνικές δυνάμεις στον Cox είναι αντίστοιχες των κοινωνικών τάξεων του Γκράμσι, συλλογικοί δρώντες και στις δύο περιπτώσεις. Ωστόσο, όπως επισημαίνει και ο Morton, ο Cox βλέπει τον όρο «τάξη» ως άμεσα συνδεδεμένο με την παραγωγική διαδικασία, ενώ στον όρο «κοινωνικές δυνάμεις» υπεισέρχονται και άλλες, μη ταξικές, παράμετροι, όπως η οικολογία, ο φεμινισμός και η ειρήνη κ.ά. (Morton, 2007, σ. 117).

διαδικασία (Morton, 2007, σ. 116). Ο τρόπος με τον οποίο συναρθρώνονται οι κοινωνικές δυνάμεις εντός ενός κράτους λειτουργεί ως έρεισμα στην εκάστοτε κρατική ισχύ, υπό την έννοια ότι αυτές οι κοινωνικές δυνάμεις αναλαμβάνουν τον ρόλο της κατανομής των πόρων μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων εντός του κράτους (Cox, 1981, σ. 87) (πβ. την κατάσταση στην νεοσύστατη ΕΣΣΔ μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση (Cox, 1983, σ. 170), όπου οι νέες ηγεμονικές κοινωνικές δυνάμεις διένειμαν τον κρατικό πλούτο βάσει του σοσιαλιστικού συστήματος). Η ενδοκρατική, λοιπόν, πάλη που συντελείται μεταξύ των κοινωνικών δυνάμεων και αλλάζει τη συνάρθρωσή τους δημιουργεί διαφορετικές μορφές κράτους, που είναι το δεύτερο σκέλος του «τριγώνου» της ηγεμονικής δομής. Τα κράτη δεν έχουν μια προκαθορισμένη θεσμική μορφή, αναλλοίωτη στον χρόνο, αλλά είναι προϊόντα των εσωτερικών τους αντιθέσεων. Προκειμένου να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνονται οι μορφές κράτους, ο Cox χρησιμοποιεί τον γκραμισιανό όρο του «ιστορικού συνασπισμού». Ο όρος, όπως είδαμε παραπάνω στο κλασικό γκραμισιανό του περιεχόμενο, αναφέρεται στον προσεταιρισμό, εκ μέρους συγκεκριμένων κοινωνικών δυνάμεων, άλλων κοινωνικών δυνάμεων, προκειμένου αυτές να καταστούν ηγεμονικές. Έτσι λοιπόν, οι εκάστοτε μορφές κράτους που αναδύονται δεν είναι τίποτα άλλο παρά η εκδήλωση του εκάστοτε ηγεμονικού «ιστορικού συνασπισμού», ο οποίος καθορίζει τον τρόπο λειτουργίας και τους σκοπούς του κράτους.

Το ίδιο το κράτος λοιπόν, σε αντιδιαστολή με την ρεαλιστική θεώρηση, δεν γίνεται αντιληπτό απλώς ως μια σταθερή μονάδα δράσης, για την οποία το ενδιαφέρον του μελετητή εξαντλείται στις στρατιωτικές της δυνατότητες και την εξωτερική της πολιτική. Τα κράτη, σύμφωνα με τον Cox, αποτελούν «πεδία ανταγωνισμού μεταξύ κοινωνικών δυνάμεων, και κατ' επέκταση [είναι] δυναμικά και σε κίνηση» (Budd, 2013, σ. 31). Η δυναμικότητα αυτή προκύπτει από την αλληλοδιαπλοκή και την συνύπαρξη της πολιτικής κοινωνίας και της κοινωνίας των πολιτών, τα συστατικά στοιχεία του γκραμισιανού «ολοκληρωμένου κράτους» και αυτό που ο Cox ονομάζει «σύμπλεγμα κράτους-κοινωνίας» (Cox, 1981, σ. 134). Το ίδιο το κράτος δεν είναι μία στατική θεσμική μονάδα, αλλά αποτελεί το ίδιο μία κοινωνική σχέση μεταξύ των μερών του, μία σχέση της οποίας έκφραση αποτελεί η ηγεμονία (Bieler & Morton, 2003). Άπαξ και εγκαθιδρύσουν την ηγεμονία στο «εθνικό» επίπεδο, δηλαδή στο εσωτερικό του κράτους, οι κοινωνικές δυνάμεις, που αποτελούν την ενσάρκωση μίας

συγκεκριμένης μορφής κοινωνικών σχέσεων παραγωγής (Morton, 2007, σ. 122), επιδιώκουν να διευρύνουν την ηγεμονία τους και στο «διεθνές» επίπεδο, στο επίπεδο της παγκόσμιας τάξης. Με την έννοια «παγκόσμια τάξη» νοείται ο χώρος στον οποίο κατασκευάζεται ένα πλέγμα κοινωνικών σχέσεων, το οποίο αναπτύσσεται μεταξύ κοινωνικών δυνάμεων πέρα από τα στενά όρια ενός κράτους, και σε καμία περίπτωση με τον όρο «τάξη» δεν υπονοείται η απουσία εντάσεων (Cox, 1981, σ. 151). Οι κοινωνικές δυνάμεις του κράτους που τείνει προς την ηγεμονία προσεγγίζουν τις κοινωνικές δυνάμεις λοιπών κρατών, χρησιμοποιώντας πρωτίστως το στοιχείο της συναίνεσης. Με αυτόν τον τρόπο, η ηγεμονία αποκτά διττή φύση: οικοδομείται πρώτα εσωτερικά, με μία συγκεκριμένη κοινωνική (ταξική) δύναμη να δημιουργεί ένα «ιστορικό μπλοκ», εξασφαλίζοντας τη συναίνεση λοιπών κοινωνικών ομάδων, και έπειτα οικοδομείται εξωτερικά, σε διεθνές επίπεδο, όπου η ηγεμονική κοινωνική δύναμη ενός κράτους προσεταιρίζεται τις κοινωνικές ομάδες άλλων κρατών. Η «στροφή» της ηγεμονικής δύναμης προς το εξωτερικό ονομάζεται διεθνοποίηση, και είναι το τελικό στάδιο συγκρότησης της ηγεμονίας, στάδιο για το οποίο γίνεται λόγος στην συνέχεια.

Ένα από τα εργαλεία τα οποία χρησιμοποιούνται κατά τη διεθνοποίηση μίας ηγεμονικής τάξης είναι οι θεσμοί. Οι θεσμοί αυτοί έχουν πολλαπλά οφέλη για την εκάστοτε ηγεμονική τάξη. Αποτελούν την ενσάρκωση των κανόνων που η ίδια θέτει σχετικά με τη λειτουργία τους, αφού είναι άμεσα προϊόντα της και τελούν υπό τον έλεγχό της. Επιπλέον, της παρέχουν την ιδεολογική νομιμοποίηση που χρειάζεται για να αποφευχθεί η χρήση καταναγκασμού προς τις υπόλοιπες συμμετέχουσες δυνάμεις, δυνάμεις σχετικά με την επιλογή των οποίων συναποφασίζουν και οι θεσμοί. Τέλος, έχουν την ιδιότητα να «απορροφούν» τις αντι-ηγεμονικές ιδέες και να αποσοβούν τον κίνδυνο αμφισβήτησης της ισχύουσας ηγεμονίας (Cox, 1981, σ. 172). Κατά τη διεθνοποίηση της καπιταλιστικής ηγεμονικής τάξης των ΗΠΑ μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η εγκαθίδρυση του συστήματος του Bretton Woods και η ύπαρξη θεσμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, διευκόλυναν την ειρηνική ενσωμάτωση των ηγεμονικών τάξεων άλλων κρατών, ενώ και στην περίπτωση της ΕΣΣΔ, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας εξυπηρέτησε ακριβώς τον ίδιο σκοπό, με τη δημιουργία μίας άλλης ηγεμονικής δύναμης σε μια διαφορετική παγκόσμια τάξη, ως αντίπαλο δέος της αμερικανικής, καπιταλιστικής παγκόσμιας τάξης. Όπως γράφει ο ίδιος ο Cox, η ηγεμονία στο παγκόσμιο επίπεδο είναι

μια τάξη εντός μιας παγκόσμιας οικονομίας με έναν κυρίαρχο τρόπο παραγωγής που διεισδύει σε όλες τις χώρες και συνδέεται με άλλους υποδεέστερους τρόπους παραγωγής. Είναι επίσης ένα πλέγμα διεθνών κοινωνικών σχέσεων που συνδέει τις κοινωνικές τάξεις διαφορετικών χωρών. Η παγκόσμια ηγεμονία μπορεί να περιγραφεί ως μια κοινωνική δομή, μια οικονομική δομή, και μια πολιτική δομή [...]. Η παγκόσμια ηγεμονία, επιπροσθέτως, εκφράζεται με οικουμενικούς κανονισμούς, θεσμούς και μηχανισμούς που καταστρώνουν γενικούς κανόνες συμπεριφοράς για τα κράτη και για εκείνες τις δυνάμεις της κοινωνίας των πολιτών που δρουν πέρα από τα εθνικά σύνορα, κανόνες που στηρίζουν τον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής (Cox, 1983, σ. 137).

Προϋπόθεση λοιπόν της ύπαρξης παγκόσμιας τάξης είναι όχι μόνον η ευθυγράμμιση των οικονομικών συστημάτων των συμμετεχόντων κρατών με το σύστημα του ηγεμόνα, αλλά και η συνεχής αναπαραγωγή του κυρίαρχου μοντέλου μέσω των θεσμών που συγκροτούνται.

Pax Britannica και Pax Americana

Την κατάσταση όσον αφορά την ύπαρξη ηγεμονικής δύναμης στην παγκόσμια τάξη, ο Cox την περιγράφει μέσα από την αλληλουχία περιόδων ηγεμονίας και μη ηγεμονικών περιόδων, στις οποίες πολλαπλές ανταγωνιστικές δυνάμεις πασχίζουν για την ηγεμονία, χωρίς ωστόσο κάποια να κατακτά αυτή τη θέση. Η πρώτη εποχή ηγεμονίας που περιγράφει ο Cox είναι η Pax Britannica, η φιλελεύθερη παγκόσμια τάξη υπό την αιγίδα της Μεγάλης Βρετανίας τον 19^ο αιώνα. Βασικό στοιχείο εκείνης της περιόδου ήταν η προώθηση του ελεύθερου εμπορίου, μια πολιτική την οποία ακολουθούσε το βρετανικό κράτος ως εκφραστής των συμφερόντων της κυρίαρχης κοινωνικής δύναμης που ηγεμόνευε στο εσωτερικό του. Τα συμφέροντα αυτά παρουσιάζονταν ως συμφέροντα και των λοιπών αναδυόμενων καπιταλιστικών τάξεων άλλων κρατών, εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο την απαιτούμενη συναίνεση που είχε ανάγκη η Βρετανία, με το βρετανικό ναυτικό να λειτουργεί ως δικλείδα ασφαλείας σε περίπτωση ανάγκης χρήσης καταναγκασμού (Budd, 2013, σ. 33). Η εμφάνιση ανταγωνιστικών προς τη Βρετανία δυνάμεων, τόσο οικονομικά όσο και στρατιωτικά, την περίοδο 1873-1945 οδήγησε στην «εποχή των αντικρουόμενων ιμπεριαλισμών», στον κατακερματισμό της παγκόσμιας οικονομίας και σε περίοδο ευρύτερης αστάθειας. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την απουσία ηγεμόνα.

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου συμπίπτει χρονικά με την δημιουργία μιας νέας παγκόσμιας τάξης, αυτή τη φορά υπό την ηγεμονία των ΗΠΑ, μια περίοδος που χαρακτηρίζεται από τον Cox ως Pax Americana. Ο αμερικανικός καπιταλισμός βρήκε συμμάχους σε λοιπές κοινωνικές δυνάμεις που αναδείχθηκαν από τον

κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής των κρατών τους, και έπειτα διεθνοποιήθηκαν, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μίας παγκόσμιας τάξης διακριτής από την σοβιετική «σφαίρα», όπου βασικές αρχές ήταν το διεθνές εμπόριο και η απρόσκοπτη ροή κεφαλαίων, χωρίς ωστόσο να παραγνωρίζεται και ο θεμελιώδης ρόλος της στρατιωτικής συμμαχίας. Οι ΗΠΑ κατάφεραν, όπως και η Βρετανία του 19^{ου} αιώνα, να πείσουν τις καπιταλιστικές ηγεμονικές τάξεις των άλλων κρατών να συναινέσουν, σε μεγάλο βαθμό, στην από κοινού προώθηση των αρχών της ελεύθερης οικονομίας και των αμερικανικών συμφερόντων, χωρίς να έχουν καταφύγει συχνά στην ανάγκη χρήσης στρατιωτικών μέσων καταναγκασμού. Η αμερικανική ηγεμονία, πέραν από την επέκταση της ελεύθερης οικονομίας και την καθιέρωσή της ως παγκόσμιας κοινής λογικής (D'Attoma, 2011), χρησιμοποίησε τους θεσμούς ως μέσο επίτευξης της ηγεμονίας της μεταξύ των κρατών που συναποτελούσαν τη φιλελεύθερη «σφαίρα» (Iseri, 2007) (όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ιδρύθηκαν θεσμοί όπως το σύστημα Bretton Woods, η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο κ.ά.), ενώ, σύμφωνα με τον Nye (2002), η αμερικανική παντοκρατορία «σήμερα εκτείνεται από την οικονομία, το νόμισμα, τα στρατιωτικά θέματα, τον τρόπο ζωής και τη γλώσσα, έως τα προϊόντα της μαζικής κουλτούρας που κατακλύζουν τον κόσμο».

Όσον αφορά τη διαδοχή των περιόδων ηγεμονίας και μη ηγεμονίας, αυτή αποδίδεται πρωταρχικά στις μεταβολές που υφίσταται η διαδικασία παραγωγής. Οι κοινωνικές δυνάμεις, ως άμεσα συνδεδεμένες με την παραγωγική διαδικασία, γίνονται ο αποδέκτης οποιασδήποτε μεταβολής, με αντίκτυπο στην ισχύ τους. Έτσι, οι επακόλουθες αλλαγές στην ισχύ των κοινωνικών δυνάμεων επηρεάζουν κατ' επέκταση και την σύνθεση και τις ισορροπίες στον εκάστοτε ιστορικό συνασπισμό. Όπως αναφέρει ο Budd (2013), το τέλος της αμερικανικής ηγεμονίας από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 έως και τη δεκαετία του 1970 δεν επήλθε μόνο ως αποτέλεσμα της επανόδου στο προσκήνιο δυνάμεων ανταγωνιστικών, στρατιωτικά ή οικονομικά, προς τις ΗΠΑ, έπειτα από την μεταπολεμική τους ανασυγκρότηση, αλλά κυρίως εξαιτίας του Πολέμου του Βιετνάμ και των δυσμενών επιπτώσεών του στο εσωτερικό των ΗΠΑ, που έδωσε την ευκαιρία σε εναλλακτικές παγκόσμιες τάξεις, όπως το Κίνημα των Αδεσμεύτων¹⁶ και η Νέα Διεθνής Οικονομική Τάξη, να κάνουν την εμφάνισή τους (σ. 34). Τόσο η Pax Americana, όσο και η προγενέστερη Pax Britannica, βασίστηκαν

¹⁶ Το Κίνημα των Αδεσμεύτων είναι διεθνής οργανισμός κρατών που ιδρύθηκε το 1961, εν μέσω του Ψυχρού Πολέμου, και περιλαμβάνει κράτη τα οποία δεν πρόσκεινται σε κάποιον από τους κύριους συνασπισμούς δυνάμεων (ιδιαίτερα ΗΠΑ και ΕΣΣΔ έως το 1991).

στις αρχές της ελεύθερης οικονομίας που προωθούσε τα συμφέροντα των κοινωνικών δυνάμεων των ηγεμόνων τους, συμφέροντα τα οποία ενστερνίστηκαν και οι λοιπές κοινωνικές δυνάμεις του ιστορικού συνασπισμού. Προφανώς, έννοια-κλειδί προκειμένου να γίνει η διάκριση μεταξύ ηγεμονικών και μη ηγεμονικών περιόδων είναι η συναίνεση, αφού, όπως αναφέρει ο Cox επανερχόμενος στις μακιαβελλικές καταβολές της ηγεμονίας,

ο Γκράμσι πήρε από τον Μακιαβέλλι την εικόνα της ισχύος ως κενταύρου: μισός άνθρωπος, μισός κτήνος, ένας απαραίτητος συνδυασμός συναίνεσης και καταναγκασμού. Όσο η συναινετική πλευρά της ισχύος βρίσκεται στο προσκήνιο, η ηγεμονία επικρατεί. Ο καταναγκασμός είναι πάντοτε λανθάνων αλλά εφαρμόζεται μόνο σε περιθωριακές, αποκλίνουσες περιπτώσεις (Cox & Sinclair, 1996, σ. 127).

Η διεθνοποίηση του κράτους και της παραγωγής

Η εμπέδωση της ηγεμονίας μίας συγκεκριμένης κοινωνικής δύναμης, ή τάξης, στο εσωτερικό ενός κράτους, και η επακόλουθη εδραίωση ενός συγκεκριμένου συστήματος παραγωγής, είναι διαδικασίες τις οποίες περιέγραψε ήδη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο Γκράμσι. Ο Cox επεκτείνει τη γκραμισιανή ιδέα περί επικράτησης ενός παραγωγικού μοντέλου και στο διεθνές επίπεδο. Ο ιστορικός συνασπισμός δυνάμεων που ενσαρκώνουν την ηγεμονία ενδοκρατικά δεν ανταποκρίνεται πλέον στις ανάγκες του καπιταλισμού της νέας εποχής, της εποχής που ξεκίνησε μετά το τέλος της Pax Americana περί το 1970 και συνεχίζεται έως τις ημέρες μας (Cox, 1981, σ. 109), αλλά αφορά στις πιο πρώιμες μορφές του. Κατά την περίοδο της Pax Americana, η επέκταση του φιλελεύθερου καπιταλιστικού παραγωγικού συστήματος και η αμερικανική ιδεολογική ηγεμονία επέφεραν την διεθνοποίηση των ηγεμονικών αμερικανικών κοινωνικών δυνάμεων, με κύριο μοχλό προώθησης τους θεσμούς. Η συνεχής εμφάθυση της οικονομικής και παραγωγικής διεθνοποίησης (internationalization) έφτασε σε τέτοιο βαθμό, που πλέον γίνεται λόγος για διεθνικοποίηση (transnationalization) (Budd, 2013, σ. 64), πράγμα που σημαίνει ότι δημιουργούνται «σύνθετα διεθνή δίκτυα παραγωγής» (Cox, 1993, σ. 259), δίκτυα τα οποία συναπαρτίζουν «έναν οικονομικό χώρο που υπερβαίνει όλα τα σύνορα των κρατών»¹⁷ (Cox, 1993, σ. 260). Η διεθνικοποιημένη οικονομία δεν υπόκειται στον έλεγχο και την παρεμβατικότητα οποιασδήποτε κρατικής ή διακρατικής αρχής (Budd, 2013, σ. 65).

¹⁷ Ο Cox περιγράφει τη διαδικασία δημιουργίας αυτών των δικτύων ως μεταβατικό στάδιο από το μοντέλο διεθνούς οικονομίας (international economy model) στο μοντέλο της παγκόσμιας οικονομίας (world economy model).

Ο νέος αναδυόμενος ιστορικός συνασπισμός, όπως τον περιγράφουν οι νεογκραμισιανοί και ο Cox μετά τη δεκαετία του 1970, είναι διεθνικός, δηλαδή η προσοχή όσον αφορά την ηγεμονία απομακρύνεται από το στενό εθνικό πλαίσιο και μεταφέρεται στο διεθνές (Egan, 2003, σ. 3). Κατά τη διάρκεια της Pax Americana και του «ενσωματωμένου φιλελευθερισμού» του Ruggie (1982) (βλ. υποκεφάλαιο «Θετικισμός και μεταθετικισμός»), το κράτος ακροβατούσε μεταξύ του ρυθμιστικού του ρόλου και του ανοίγματος στην παγκόσμια οικονομία. Οι παγκόσμιες καπιταλιστικές ελίτ επεδίωξαν την αποσύνδεση του παγκόσμιου κεφαλαίου από τον κρατικό έλεγχο (αυτό που ο van der Pijl (1993) ονομάζει «κυριαρχία του κεφαλαίου»), μία διαδικασία η οποία είχε ως επίπτωση της την υπαγωγή των εγχώριων οικονομιών στις απαιτήσεις της παγκόσμιας οικονομίας (Cox & Sechter, 2002, σ. 81). Η αυτονόμηση της παγκόσμιας οικονομίας προκάλεσε ραγδαίο πολιτικό και κοινωνικό μετασχηματισμό, με τα κράτη πλέον να προσαρμόζονται στις επιταγές αυτού που περιγράφεται από τον Cox ως ένα «νεφέλωμα» (“nébuleuse”), δηλαδή της μη κρατικά προσδεδεμένης παγκόσμιας οικονομίας, που υπάρχει πάνω από τα κράτη (Cox & Sinclair, 1996, σ. 81).

Η μετατόπιση του πεδίου εντός του οποίου πραγματοποιείται η παραγωγική διαδικασία επιφέρει και αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις που συνδέονται με την παραγωγή. Καθώς το κέντρο ενδιαφέροντος απομακρύνεται από το ενδοκρατικό/εθνικό επίπεδο, η ισχύς των εσωτερικών ηγεμονικών κοινωνικών δυνάμεων φθίνει, με αποτέλεσμα να αναζητούνται νέες διέξοδοι για αυτές τις δυνάμεις και την επιβίωσή τους. Έτσι, προκύπτει ένας νέος, διεθνικός, ιστορικός συνασπισμός δυνάμεων, που προέρχεται μεν από στοιχεία ενός εθνικού ιστορικού συνασπισμού, «στρέφεται» δε προς το εξωτερικό και συγκροτείται βάσει του νέου διεθνοποιημένου συστήματος παραγωγής (Bieler, 2000, σ. 18). Η διεθνοποίηση της παραγωγής συντελείται μέσω «διεθνικών οργανώσεων παραγωγής των οποίων τα συστατικά στοιχεία βρίσκονται σε διαφορετικές χωρικές δικαιοδοσίες» (Cox, 1987, σ. 244), δηλαδή τα κράτη λειτουργούν πλέον ως γεωγραφικά σημεία εντός των οποίων λαμβάνει χώρα μια ενιαία παραγωγική διαδικασία, σε βαθμό που ο Cox κάνει λόγο για τάση προς «ενοποίηση του κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα» (Cox, 1987, σ. 358). Η ενιαία διεθνοποιημένη παραγωγική διαδικασία επιφέρει την συγκρότηση και ανάδυση μιας διεθνικής ηγεμονικής διευθυντικής (managerial) τάξης (Cox, 1987, σ. 359), η οποία αποτελείται όχι μόνον από διεθνικούς οργανισμούς (transnational corporations),

εταιρείες ή φορείς που διαχειρίζονται το διεθνές κεφάλαιο, αλλά και «από εκείνους που διοικούν [...] τους τομείς που ασχολούνται με το διεθνές επίπεδο εντός των κρατών, όπως στελέχη του Υπουργείου Οικονομικών και τοπικούς managers συνδεδεμένους με τα διεθνή συστήματα παραγωγής» (Moolakkattu, 2009, σ. 449). Αυτή η διεθνική τάξη αναπτύσσει δικά της χαρακτηριστικά, συνείδηση και ταυτότητα, γεφυρώνοντας και ομογενοποιώντας με αυτόν τον τρόπο τα, πολλές φορές αντικρουόμενα, συμφέροντα των μελών της (Gill, 1993, σ. 261).

Η διεθνική ηγεμονική τάξη και ο ριζικός μετασχηματισμός της παραγωγής δεν άφησαν αναλλοίωτο και τον χαρακτήρα του κράτους, το οποίο υπέστη εξίσου μία διαδικασία διεθνοποίησης. Όπως τονίζει ο Budd (2013), η αρχική διατύπωση του Cox ότι η διεθνοποίηση του κράτους έγκειται στην μετατροπή του από «τείχος ασφαλείας που προστατεύει την εγχώρια ευημερία από τις εξωτερικές αναταράξεις» (σ. 68) σε μία «ζώνη μετάδοσης της παγκόσμιας προς την εθνική οικονομία» (Cox & Sinclair, 1996, σ. 302) ανακλήθηκε αργότερα από τον ίδιο τον συγγραφέα, λόγω της κριτικής που του ασκήθηκε όσον αφορά την πλήρη αποδυνάμωση του κράτους και την εθελούσια υποταγή του στη διεθνική τάξη, χωρίς την υπέρμετρη άσκηση εξωτερικών πιέσεων (Panitch, 1994). Παρόλα αυτά, ο Cox επέμεινε ότι η διεθνικοποίηση της παραγωγής και η ανάδυση των διεθνικών κοινωνικών δυνάμεων που αυτή επιφέρει, έχει σημαντικό αντίκτυπο και επίδραση στη μορφή του κράτους. Όπως είδαμε παραπάνω, η διεθνική τάξη δεν αποτελείται μόνο από στελέχη των διεθνικών οργανισμών, αλλά και από πρόσωπα της εγχώριας Διοίκησης, διαμορφωτές πολιτικής, στελέχη υπουργείων κ.ά., οι οποίοι μέσα από τις θέσεις τους εξυπηρετούν την υπαγωγή των κρατών στα συμφέροντα της διεθνικής τάξης. Η διαδικασία της διεθνοποίησης περιγράφεται από τον Cox μέσα από τις τρεις διαστάσεις που της αποδίδει:

Πρώτον [...] υπάρχει μία διαδικασία διακρατικού σχηματισμού συναίνεσης αναφορικά με τις ανάγκες ή τις απαιτήσεις της παγκόσμιας οικονομίας που λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα κοινό ιδεολογικό πλαίσιο [...] Δεύτερον, η συμμετοχή σε αυτόν τον σχηματισμό συναίνεσης είναι ιεραρχικά δομημένη. Τρίτον, οι εσωτερικές δομές των κρατών προσαρμόζονται ούτως ώστε το κάθε ένα να μπορέσει με τον καλύτερο τρόπο να μετατρέψει την παγκόσμια συναίνεση σε εθνική πολιτική και πρακτική (Cox, 1987, σ. 254).

Με άλλα λόγια, κατά τη διαδικασία «επικράτησης» του διεθνικού επί του εθνικού, δυνάμεις που προέρχονται από κράτη με όμοιο παραγωγικό μοντέλο (μελλοντικοί συμμετέχοντες στον διεθνικό ιστορικό συνασπισμό) συναινούν όσον αφορά το τι συνιστά ανάγκη για την ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας και αναλαμβάνουν να

ενσωματώσουν στις εγχώριες πολιτικές των κρατών τους την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της διεθνικής τάξης, χωρίς να λείπει η διάκριση μεταξύ ισχυρότερων και ασθενέστερων συμμετεχόντων (Griffiths, 1999, σ. 117). Ο μετασχηματισμός του κράτους προς την κατεύθυνση της «διευκόλυνσης» της δραστηριότητας του διεθνούς κεφαλαίου ονομάστηκε από τον Gill «νέος συνταγματισμός», δηλαδή θέσπιση ενός νομικού πλαισίου που παρέχει έρεισμα στις δραστηριότητες της διεθνικής τάξης (Gill, 1995).

Οι μελλοντικές προοπτικές στη παγκόσμια τάξη

Όπως εντοπίσαμε παραπάνω, ο Cox καταπιάστηκε με την μελέτη της ανόδου και της πτώσης ηγεμονικών παγκοσμίων τάξεων, και ιδιαίτερα των τριών διαδοχικών περιόδων, της φιλελεύθερης Pax Britannica, της περιόδου των ανταγωνισμών και της νεοφιλελεύθερης Pax Americana. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η κατάρρευση του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ δεν έγιναν αντιληπτά από τον Cox απλώς ως η νίκη του Δυτικού Κόσμου επί του σοσιαλισμού. Οι προσπάθειες του Προέδρου της ΕΣΣΔ Μ. Γκορμπατσώφ τη δεκαετία του 1980 για αναδιάρθρωση του σοβιετικού οικονομικού συστήματος στην κατεύθυνση της εισαγωγής στοιχείων αγοράς (η λεγόμενη «Περεστρόικα»), εν είδει μίας «επανάστασης από τα πάνω», αποδείχθηκαν ολέθριες για την εξέλιξη της οικονομίας, δημιουργώντας ανεργία και καταστροφή των δημοσίων υπηρεσιών. Κατά τον Cox, η αυτονόμηση της διεθνικής καπιταλιστικής τάξης και ο έλεγχος που αυτή ασκεί στα διεθνοποιημένα πλέον κράτη αποτελούν την εκδήλωση μιας «παγκόσμιας περεστρόικας» (“global perestroika”), μιας εναλλακτικής ονομασίας για την παγκοσμιοποίηση, δηλαδή μιας διαδικασίας δομικού μετασχηματισμού του καπιταλιστικού συστήματος που ευνοείται από τις πολιτικές απορρύθμισης της νεοσυντηρητικής ελίτ. Οι πολιτικές αυτές στοχεύουν στην κάμψη των παραδοσιακών δυνάμεων αντίστασης, όπως τα συνδικάτα, με έκδηλο παράδειγμα τις πολιτικές των Reagan και Thatcher (Griffiths, 1999, σ. 118). Προκειμένου αυτή η διαδικασία να αναστραφεί και να οδηγηθούμε σε μία νέα παγκόσμια τάξη, που αυτή τη φορά θα πραγματώνει έναν νέο παγκόσμιο σοσιαλισμό (Cox & Sinclair, 1996, σ. 310), νέες κοινωνικές δυνάμεις θα πρέπει -μέσω των οργανικών τους διανοούμενων- να ανασυγκροτηθούν και να επιδοθούν σε έναν μη βίαιο «πόλεμο θέσεων» εναντίον της διεθνικής ηγεμονικής τάξης. Συνεπώς, η σύγκρουση για μία νέα παγκόσμια τάξη δεν θα πρέπει να συντελεστεί μεταξύ κρατών αλλά μεταξύ κοινωνικών δυνάμεων, δηλαδή μεταξύ των ωφελούμενων από την παγκοσμιοποίηση (παγκοσμιοποίηση από τα πάνω)

και αυτών που επιδιώκουν μία «ζωηρή κοινωνία των πολιτών [...] μέσω ένωσης με άλλες ισχυρές κοινότητες σε άλλες χώρες, σε διεθνικό ή παγκόσμιο επίπεδο» (Cox, 2005), σε έναν πολυσχιδή κόσμο με «ποικιλία υλικών συνθηκών, ιστορικής εμπειρίας, νοοτροπιών και βλέψεων που επικρατούν μεταξύ των λαών του κόσμου» (Cox & Sechter, 2002, xxi), εννοώντας την παγκόσμια κινητοποίηση του εργατικού κινήματος.

Συμπεράσματα

Έχοντας ολοκληρώσει την αναφορά μας στις βασικές έννοιες που συνθέτουν την έννοια της ηγεμονίας, τόσο στο γκραμισιανό όσο και στο νεογκραμισιανό της πλαίσιο, είναι χρήσιμο να προβούμε σε μία αποτίμηση της πορείας της «ηγεμονίας» στο ευρύτερο φάσμα του γκραμισιανισμού. Ήδη από το πρώτο κεφάλαιο εντοπίσαμε κάποιες από τις βασικές συλλήψεις που διαμόρφωσαν τις γκραμισιανές έννοιες. Η απομάκρυνση από την αποκλειστικά βίαιη φύση της εξουσίας και η εισαγωγή του στοιχείου της συναίνεσης, όπως αυτή εκφράστηκε μέσα από τον μακιαβελλικό κένταυρο και την «πολιτιστική πάλη» από τον Λένιν, υπήρξε καθοριστική για τη διατύπωση της θεωρίας του «ολοκληρωμένου κράτους» του Γκράμσι, των δύο συνεχώς ανατροφοδοτούμενων σφαιρών της πολιτικής κοινωνίας και της κοινωνίας των πολιτών (Τρικούκης, 1985, σ. 62). Ο Γκράμσι, ως επαναστατική μορφή πέρα από συγγραφική, αναζήτησε μέσα από τη μαρξιστική θεωρία τα εργαλεία εκείνα που θα επέτρεπαν στην εργατική τάξη να κατακτήσει την εξουσία. Μένοντας πιστός στην πρωτοκαθεδρία της οικονομικής βάσης και την ιδιαίτερη σημασία των παραγωγικών σχέσεων, η γκραμισιανή ανάλυση δίνει μεγάλη βαρύτητα και στο πολιτισμικό εποικοδόμημα, ή με άλλα λόγια στην ιδεολογία, δηλαδή σε αυτό που ονομάζεται «ηγεμονία». Όπως είδαμε, η εξάπλωση των ιδεών μίας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης και η εμπέδωσή τους ως «κοινής λογικής» μεταξύ και των υπολοίπων κοινωνικών τάξεων αποτελούν τον πυρήνα βάσει του οποίου κατακτάται και διατηρείται η ηγεμονική θέση μίας τάξης. Η ιδεολογική πάλη για την κατάκτηση της ηγεμονίας συντελείται στη σφαίρα της κοινωνίας των πολιτών, στην οποία οι τάξεις, υπό την θεωρητική καθοδήγηση των «οργανικών τους διανοούμενων», επιδίδονται είτε σε ευθεία σύγκρουση, δηλαδή σε «πόλεμο ελιγμών», είτε σε έμμεση και μακρόχρονη σύγκρουση, δηλαδή σε «πόλεμο θέσεων». Ο «πόλεμος θέσεων», όπως και ο «ιστορικός συνασπισμός», είναι έννοιες συναφείς με τα «εθνικά μέτωπα» του Λένιν, που υποδηλώνουν την συμμαχία διαφορετικών ταξικών δυνάμεων με στόχο την επίτευξη της εργατικής εξουσίας. Η συνειδητοποίηση της εργατικής τάξης αναφορικά με τον

σκοπό της και η αποφυγή της «ψευδούς συνείδησης» είναι βασικές προϋποθέσεις για την επικράτηση της επανάστασης σύμφωνα με τον Γκράμσι, για αυτό και διαφωνούσε με τη θεωρία του «πολέμου ελιγμών» της Λούξεμπουργκ περί αυθόρμητων εργατικών επαναστάσεων που ξεσπούν σε καιρό κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος (Salamini, 2013, σ. 129).

Ο Γκράμσι και η θεωρία του έχουν γίνει αντικείμενο διχογνωμιών και έντονης κριτικής. Για την θεωρητική του παρακαταθήκη ερίζουν λενινιστές και ρεφορμιστές-σοσιαλδημοκράτες. Όπως είδαμε παραπάνω, ο ίδιος ο Ιταλός επαναστάτης αυτοπροσδιοριζόταν έως το τέλος της ζωής του ως πιστός στις λενινιστικές ιδέες, ωστόσο ορισμένοι αναλυτές θεωρούν ότι οι ιδέες του απομακρύνονται αισθητά από τον ορθόδοξο μαρξισμό. Ο Anderson στέκεται κριτικά απέναντι στον Γκράμσι, θεωρεί ότι εγκαταλείπει την ιδέα του κατ' αποκλειστικότητα εξαναγκαστικού ρόλου του κράτους, επισημαίνει ότι η έννοια της ηγεμονίας στα *Τετράδια της Φυλακής* παραμένει ρευστή, ενώ εντοπίζει αντιφάσεις και μετατοπίσεις ως προς τον ορισμό της αναφορικά με τη σχέση πολιτικής κοινωνίας και κοινωνίας των πολιτών. Τις θέσεις αυτές αντικρούουν τόσο ο Thomas, που τονίζει εμφατικά τη διπλή διάσταση του «ολοκληρωμένου κράτους» που συμπεριλαμβάνει οργανικά τον καταναγκασμό (Cleffie, 2014), όσο και ο Τρικούκης (1985, σ. 10), που διαψεύδει την απομάκρυνση του Γκράμσι από τις βασικές μαρξιστικές και λενινιστικές θέσεις και τονίζει ότι ο Anderson αδυνατεί να αντιληφθεί τη διαλεκτική σχέση μεταξύ κοινωνίας των πολιτών και πολιτικής κοινωνίας. Όσον αφορά τη σύγχρονη σοσιαλδημοκρατία, η οποία έχει εγκαταλείψει την επαναστατική προοπτική, οπωσδήποτε δεν μπορεί να διεκδικήσει τη γκραμισιανή παρακαταθήκη, αφού ο Anderson (1976) ισχυρίζεται ότι «[ε]αν υπάρχει ένας πολιτικός πρόγονος τον οποίο επικαλείται ευρέως και αδιαλείπτως ο «ευρωκομμουνισμός», αυτός είναι ο Γκράμσι»¹⁸ (σ. 6).

Το Κόμμα, κατά τον Γκράμσι, λάμβανε υπόψιν του τις εθνικές ιδιαιτερότητες κάθε κράτους προκειμένου να εκκινήσει και να εδραιώσει την εργατική επανάσταση, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι απομακρυνόταν από τη διεθνιστική θεώρηση του μαρξισμού, μία θεώρηση την οποία ασπαζόταν ο Τρότσκι (Rosengarten, 2014, σ. 42).

¹⁸ Ο Ευρωκομμουνισμός ήταν τάση μεταξύ των Κομμουνιστικών Κομμάτων της Δυτικής Ευρώπης τη δεκαετία του 1970 και 1980 που δημιουργήθηκε στον αλόγχο της σοβιετικής επέμβασης στην Ουγγαρία (1956) και την Τσεχοσλοβακία (1968), και πρέσβευε την απομάκρυνση από την επιρροή του ΚΚ της Σοβιετικής Ένωσης, την αποσύνδεση από τον σταλινισμό και την υιοθέτηση πολιτικών πρακτικών που ταίριαζαν καλύτερα στις ανάγκες των δυτικοευρωπαϊκών κρατών.

Η θεωρία του Γκράμσι και οι προβολές της στο διεθνές επίπεδο αποτέλεσαν έμπνευση για ένα νέο, μεταθετικιστικό θεωρητικό ρεύμα στις Διεθνείς Σχέσεις και τη Διεθνή Πολιτική Οικονομία κατά τη δεκαετία του 1980, με πρωτοπόρο τον Robert W. Cox, σε μία εποχή όπου κατεστημένες θεωρίες, όπως ο ρεαλισμός και η εξισορρόπηση του ισοζυγίου δυνάμεων που πρέσβευε, ετίθεντο σε αμφισβήτηση. Ο Cox ανέγνωσε τη «παγκόσμια τάξη», όπου τα κράτη δεν είναι οι μοναδικοί και συμπαγείς δρώντες, μέσα από το πρίσμα των ηγεμονικών κοινωνικών ομάδων και του διαχωρισμού πολιτικής κοινωνίας και κοινωνίας των πολιτών. Οι επιμέρους κοινωνικές ομάδες -αντί του όρου «τάξη» που χρησιμοποιεί ο Γκράμσι- ανταγωνίζονται στο ενδοκρατικό επίπεδο για την κατάκτηση της ηγεμονίας, και στη συνέχεια αναζητούν συμμαχίες με λοιπές ηγεμονικές τάξεις άλλων κρατών, σχηματίζοντας «ιστορικούς συνασπισμούς».

Στον νεογκραμισιανισμό, η ανθρώπινη δραστηριότητα λαμβάνει χώρα εντός συγκεκριμένων «ιστορικών δομών», οι οποίες αποτελούνται από τις ιδέες, τους θεσμούς και τις υλικές δυνατότητες, τρία πεδία δράσης που αλληλοδιαπλέκονται. Το «ηγεμονικό τρίγωνο» του Cox, όπως είδαμε αναλυτικά παραπάνω, αποτελείται και αυτό από τρεις παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται η εγκαθίδρυση και η διατήρηση της ηγεμονίας, τις παραγωγικές σχέσεις, τις μορφές του κράτους και τις παγκόσμιες τάξεις. Σημείο καμψής στην νεογκραμισιανή θεωρία του Cox είναι η διατύπωση της θέσης περί διεθνοποίησης του κράτους και της παραγωγής, συνέπεια της οποίας είναι η δημιουργία μιας διεθνικής ηγεμονικής τάξης που συγκροτείται και αυτονομείται από το κράτος, το οποίο μετατρέπεται πλέον σε εργαλείο εξυπηρέτησης των συμφερόντων της. Ο Cox έχει δεχτεί μία πληθώρα κριτικών αναφορικά με τις θέσεις του. Όπως επισημαίνει ο Moolakkattu (2009), ο Shaw (2000) καταλογίζει στον Cox αδυναμία πλήρους ανάπτυξης της ιδέας διεθνοποίησης του κράτους και της παραγωγής, σε μία προσπάθειά του να αντικαταστήσει τη θεωρία «σύνθετης αλληλεξάρτησης» των Keohane και Nye (1977), αφού επικεντρώνεται στους εγχώριους συνασπισμούς δυνάμεων. Επίσης, υπάρχουν αιτιάσεις που αφορούν την παραμέληση του παράγοντα της στρατιωτικής πτυχής του κράτους (Kennedy, 1987), ως απομάκρυνση από τη μαρξιστική και λενινιστική αρχή του ότι το κράτος είναι ένα σύνολο από «σώματα οπλισμένων ανδρών» (Λένιν, 2012, σ. 73). Η απομάκρυνση από τις μαρξιστικές αρχές επανέρχεται στην κριτική του Burnham (1991), που προσάπτει στον Cox την ανάδειξη των ιδεών ως ανεξάρτητη εξηγητική μεταβλητή, αντίστοιχης σημασίας με την παραγωγή, ενώ ο Drainville (1994) τονίζει ότι ο Cox δεν αναφέρει

κάποιες μορφές αντίστασης ή επαρκείς εναλλακτικές λύσεις στην παρούσα παγκόσμια τάξη.

Οι κριτικές που ασκούνται στους Γκράμσι και Cox δεν μειώνουν τη θεωρητική συμβολή των δύο μελετητών. Η καινοτομία που εισήγαγε ο Γκράμσι, προβάλλοντας τη σημασία του ιδεολογικού εποικοδομήματος στην κατάληψη και άσκηση της εξουσίας, χωρίς ωστόσο να απομακρύνεται από την πρωτοκαθεδρία της οικονομικής βάσης στην ανάλυση, υπήρξε ανανεωτική για τη μαρξιστική σκέψη. Ο Γκράμσι προσέφερε τα απαραίτητα θεωρητικά εργαλεία με τα οποία διεξάγεται η ταξική πάλη, με στόχο του την εκμετάλλευσή τους από την εργατική τάξη. Με τη σειρά του, ο Cox έρχεται να αντιπροτείνει ένα νέο θεωρητικό ρεύμα σε έναν επιστημονικό κλάδο του οποίου οι κύριες θεωρίες κλονίζονται. Ο Ψυχρός Πόλεμος φτάνει στο τέλος του και η ιδεολογική πάλη συνεχίζεται, παρά τις διατυπώσεις του Fukuyama (1989) για το «τέλος της ιστορίας». Ο νεογκραμισιανισμός στις Διεθνείς Σχέσεις έρχεται απαλλαγμένος από τον κρατοκεντρισμό στην ανάλυσή του, δεν δέχεται να προτείνει λύσεις που επιδιορθώνουν προσωρινά προβλήματα στο υπάρχον σύστημα, αλλά διερευνά τις κοινωνικές δυνάμεις εκείνες που, μέσω της αλληλοδιαπλοκής τους και του σχηματισμού της διεθνικής τάξης, καθορίζουν την κρατική συμπεριφορά. Η συμβολή του γκραμισιανισμού στον μαρξισμό και την κοινωνιολογία εν γένει είναι μεγάλη, με τους κριτικούς του Ιταλού επαναστάτη να συμφωνούν σε αυτό (Anderson, 1976, σ. 2). Επιπλέον όμως, και ο νεογκραμισιανισμός έχει εμπλουτίσει ιδιαίτερα τη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, κυρίως επειδή αποτέλεσε τον αντίλογο στις κατεστημένες θεωρίες από μαρξιστική σκοπιά. Παρά τις επιμέρους αναλυτικές του αδυναμίες, όπως η υποδεέστερη σημασία του στρατιωτικού παράγοντα για τον Cox, ο νεογκραμισιανισμός και οι έννοιές του αποτελούν πρόσφορο έδαφος για περαιτέρω θεωρητική ανάπτυξη, ιδίως εντός ενός ραγδαία μεταβαλλόμενου διεθνούς περιβάλλοντος, για το οποίο καμία υφιστάμενη θεωρία δεν προσφέρει ικανοποιητικές απαντήσεις.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γκράμσι, Α. (1972). *Οι Διανοούμενοι* (επιμ. μτφρ. Θ. Χ. Παπαδόπουλος), Αθήνα: Στοχαστής (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1949)
- Γκράμσι, Α. (2005), *Για τον Μακιαβέλι*, (μτφρ. Φ. Κ.), Αθήνα: Ηριδανός (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1949)
- Λένιν, Β.Ι. (1985). *Άπαντα*, (5^η εκδ., τ. 36), Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Λένιν, Β. Ι. (2008). *Για το προλεταριακό κόμμα νέου τύπου*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Λένιν, Β. Ι. (2012). *Κράτος και επανάσταση*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Μουρουζίδης, Π. (2017). Η ηγεμονία στον Γκράμσι, *Τετράδια μαρξισμού*, 3, 198-214. Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/wvzvjk>
- Ρήγος, Α. (2017). Η επικαιρότητα του Γκράμσι και η έννοια της κοινωνίας των πολιτών. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 31, 150-159. doi: <http://dx.doi.org/10.12681/hpsa.14455>
- Τρικούκης, Μ. (1985). *Πολιτική και φιλοσοφία στο Gramsci*, Αθήνα: Εξάντας
- Gruppi, L. (1977). *Η έννοια της ηγεμονίας στο Gramsci* (επιμ. μτφρ. Π. Δ. Καστορινός), Αθήνα: Θεμέλιο (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1972)
- Heywood, A. (2013), *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην παγκόσμια εποχή* (επιμ. μτφρ. Φ. Προέδρου, Χ. Φραγκονικολόπουλος), Αθήνα: Κριτική (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2011)
- Thomas, P. D. (2017). Η διαλεκτική της ηγεμονίας, *Τετράδια Μαρξισμού*, 5, 65-78. Ανακτήθηκε από <https://tinyurl.com/sqav8wf>

Ξενόγλωσση

- Anderson, P. (1976). The Antinomies of Antonio Gramsci, *New Left Review*, I, 100, 5-78. Retrieved from <https://newleftreview.org/issues/I100/articles/perry-anderson-the-antinomies-of-antonio-gramsci>
- Bieler, A. (2000). *Globalisation and Enlargement of the European Union. Austrian and Swedish Social Forces in the Struggle over Membership*, London: Routledge,
- Bieler, A. & Morton, A. D. (2003). Globalisation, the State and Class Struggle: A “Critical Economy” Engagement with Open Marxism, *British Journal of Politics and International Relations*, 5 (4): 467-99. Retrieved from

[https://www.academia.edu/2989631/Globalisation the State and Class Struggle A Critical Economy Engagement with Open Marxism](https://www.academia.edu/2989631/Globalisation_the_State_and_Class_Struggle_A_Critical_Economy_Engagement_with_Open_Marxism)

- Buci-Glucksmann, C. (1980). *Gramsci and the State*, London: Lawrence and Wishart
- Budd, A. (2013). *Class, States and International Relations: a critical appraisal of Robert Cox and neo-Gramscian theory*, London and New York: Routledge
- Burnham, P. (1991). Neo-Gramscian Hegemony and the International Order, *Capital & Class*, 15(3), 73–92. doi: <https://doi.org/10.1177/030981689104500105>
- Catone, A. (1992). Gramsci, die passive Revolution, unsere Zeit. In Hans Heinz Holz, Guiseppe Prestipino (Hg.): *Antonio Gramsci heute: aktuelle Perspektiven seiner Philosophie*, Köln: Pahl-Rugenstein
- Cleffie, J. (2014). Rescuing Gramsci from his misinterpreters, *International Socialist Review*, 93. Retrieved from <https://isreview.org/issue/93/rescuing-gramsci-his-misinterpreters>
- Corradetti, C. (2012). The Frankfurt School and Critical Theory, *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=22111977>
- Cox, R. W. (1981), Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory, *Millennium: Journal of International Studies*, 10(2), 127-155
- Cox, R. W. (1983). Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method. *Millennium: Journal of International Studies*, 12(2), 162–175. doi: <https://doi.org/10.1177/03058298830120020701>
- Cox, R. W. (1987). *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York: Columbia University Press
- Cox, R. W. (1993). Structural Issues of Global Governance: Implications for Europe. In S. Gill (Ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press
- Cox, R. W. (1995), Critical Political Economy. In B. Hettne, (Ed.), *International Political Economy: Understanding Global Disorder*, Halifax: Fernwood Publishing
- Cox, R. W. & Sinclair, T.J. (1996). *Approaches to World Order*, Cambridge: Cambridge University Press
- Cox, R. W. & Sechter, M. G. (2002), *The Political Economy of a Plural World*, London: Routledge

- Cox, R. W. (2005). Civil Society at the Turn of the Millennium: Prospects for an Alternative World Order. In L. Amoore (Ed.), *The Global Resistance Reader*, London: Routledge (pp. 103–23).
- D'Attoma, J. (2011). Hegemony or Dominance? A Gramscian Analysis of US Ascendancy, *Critique: A worldwide journal of politics*. Spring 2011. 1-14. Retrieved from <https://cpb-us-w2.wpmucdn.com/about.illinoisstate.edu/dist/e/34/files/2019/09/dAttoma-critique-final.pdf>
- Drainville, A. (1994). International Political Economy in the Age of Open Marxism, *Review of International Political Economy*, 1(1), 105-32.
- Egan, D. (2003). Global Capitalism and the Internationalization of the State: Some Lessons from the Defeat of the Multilateral Agreement on Investment
- Femia, J. (2009). Gramsci, epistemology and International Relations theory. In M. McNally, J. Schwarzmantel, (Eds.), *Gramsci and Global Politics: Hegemony and Resistance*, Oxon: Routledge
- Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, (16), 3-18. Retrieved from www.jstor.org/stable/24027184
- Gill, S. (1993). Gramsci and Global Politics: Towards a Post-hegemonic Research Agenda. In S. Gill, *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University press
- Gill, S., (1995), Globalisation, market civilization and disciplinary neo-liberalism, *Millennium: Journal of International Studies*, 24. 399-423.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. London: Lawrence and Wishart,
- Griffiths, M. (1999), *Fifty Key Thinkers in International Relations*, London and New York: Routledge
- Heywood, A. (1994). *Political Ideas and Concepts: An Introduction*, London: Macmillan
- Heywood, A. (2003). *Political Ideologies: an introduction*, London: Macmillan,
- Hoffman, J. (1984). *The Gramscian challenge*. London: Basil Blackwell
- Iseri, E. (2007). Neo-Gramscian Analysis of US Hegemony Today, *In-Spire: Journal of Politics, International relations and the Environment*, 2 (1), 2-15. Retrieved from https://www.academia.edu/457956/Neo-Gramscian_Analysis_of_US_Hegemony_Today

- Kennedy, P. (1987). *The Rise and Fall of the Great Powers*, New York: Vintage
- Keohane, R., & Nye, J. (1989). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little, Brown and Company
- Machiavelli, N., Atkinson, J. B. (Ed.) (2008). *The Prince*, Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc,
- Maglaras, V. (2013). Consent and Submission: Aspects of Gramsci's Theory of the Political and Civil Society, *SAGE Open*, January-March 2013, 1-8
- Mansfield, H. C. (1996). *Machiavelli's Virtue*, Chicago: The University of Chicago Press, 1996
- Mearsheimer, J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Co
- Mearsheimer, J. J. (2010). Structural Realism. In T. Dunne, M. Kurki, & S. Smith (Eds.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (2nd ed., pp. 77-94). Oxford: Oxford University Press
- Moolakkattu, J. (2009). Robert W. Cox and Critical Theory of International Relations, *International Studies*, 46, 439-456. doi: 10.1177/002088171004600404
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- Morton, A. D. (2007). *Unravelling Gramsci*, London: Pluto press
- Nye, J. (2002). Limits of American Power. *Political Science Quarterly*, 117(4), 545-559. doi:10.2307/798134
- Panitch, L. (1994) Globalisation and the State. In Leo Panitch and Ralph Miliband (Eds.), *The Socialist Register: Between Globalism and Nationalism*, London: Merlin Press
- Riley, D. J. (2011). Hegemony, Democracy, and Passive Revolution in Gramsci's Prison Notebooks. *California Italian Studies*, 2(2). Retrieved from <https://escholarship.org/uc/item/5x48f0mz>
- Rosengarten, F. (2014). *The Revolutionary Marxism of Antonio Gramsci*, Leiden: Koninklijke Brill
- Ruggie, J.G. (1982). International regimes, transactions, and change: embedded liberalism in the postwar economic order, *International Organization*, 36 (2), 379-415. Retrieved from http://ftp.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/rug_ocr.pdf

- Salamini, L. (2014). *The Sociology of Political Praxis: An Introduction to Gramsci's theory*, Oxon: Routledge
- Shaw, M. (2000). *Theory of the Global State: Globality as an Unfinished Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press
- Thomas, P. D. (200). *The Gramscian moment. Philosophy, Hegemony and Marxism*, Chicago: Haymarket Books
- Van der Pijl, K. (1993). The sovereignty of Capital Impaired: Social Forces and Codes of conduct for Multinational Corporations. In H. Overbeek (Ed.), *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy. The rise of Transnational Neo-liberalism in the 1980s*, London: Routledge
- Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State, *American Political Science Review*, 88(2), 384-396. doi: <https://doi.org/10.2307/2944711>

Παράρτημα 1: Η βιογραφία του Αντόνιο Γκράμισι

Ο Αντόνιο Γκράμισι γεννήθηκε στο Άλες της Σαρδηνίας στις 22 Ιανουαρίου 1891. Παιδί μίας πολύτεκνης και φτωχής οικογένειας, ο Γκράμισι αναγκάστηκε να εργαστεί από την ηλικία των 9 ετών, μετά την φυλάκιση του πατέρα του για υπεξαίρεση, για να συντηρήσει την οικογένειά του. Μετά την αποφυλάκιση του πατέρα του το 1904, ο νεαρός Γκράμισι ολοκλήρωσε τις δευτεροβάθμιες σπουδές του στην πρωτεύουσα της Σαρδηνίας, το Κάλιαρι. Το 1911 βρίσκει τον Γκράμισι υπότροφο στο Πανεπιστήμιο του Τορίνο, το οποίο εκείνη την εποχή βρίσκεται υπό ραγδαία εκβιομηχάνιση και ανάπτυξη της αυτοκινητοβιομηχανίας. Στα χρόνια του Πανεπιστημίου, όπου είναι συμφοιτητής με τον Togliatti, ο Γκράμισι συναναστρέφεται σοσιαλιστές και μέλη της σαρδηνιακής παροικίας στο Τορίνο, ενώ έρχεται σε επαφή με τα κείμενα σπουδαίων Ιταλών φιλοσόφων της εποχής, όπως ο Labriola, και κυρίως ο Benedetto Croce, στην κριτική της φιλοσοφίας του οποίου αφιέρωσε μεγάλο μέρος από τα χειρόγραφα των *Τετραδίων της Φυλακής*. Το 1913 γίνεται μέλος του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (ΙΣΚ), ενώ δύο χρόνια αργότερα εγκαταλείπει τις σπουδές του λόγω οικονομικών προβλημάτων και προβλημάτων υγείας. Ταυτόχρονα με την απομάκρυνσή του από το Πανεπιστήμιο, ο Γκράμισι ξεκινά να αρθρογραφεί σε σοσιαλιστικές εφημερίδες, όπως στην *Il Grido del Popolo* και στην πεδεμοντιακή έκδοση του οργάνου του ΙΣΚ, *Avanti!*.

Η εξέγερση του Αυγούστου του 1917 οδηγεί στην σύλληψη της ηγεσίας του ΙΣΚ και την ανάδειξη του Γκράμισι ως ενός από τους κορυφαίους σοσιαλιστές του Τορίνο, όταν εκλέγεται στην Περιφερειακή Επιτροπή του ΙΣΚ και αναλαμβάνει εκδότης του *Il Grido del Popolo*. Τον Απρίλιο του 1919, μαζί με τους Togliatti, Tasca και Terracini ιδρύουν την εφημερίδα *L'Ordine Nuovo* («Η νέα τάξη»), μία ονομασία που χρησιμοποιήθηκε και για να προσδιορίσει τη φράξια στην οποία εντασσόταν ο Γκράμισι εντός του πολυδιασπασμένου πια ΙΣΚ. Η φράξια του *L'Ordine Nuovo* πρωταγωνίστησε στην απόφαση για συμμετοχή του ΙΣΚ στην Τρίτη Διεθνή, ενώ εξασφάλισε και την συμπάθεια του ίδιου του Λένιν, ο οποίος την αντιμετώπιζε ως παρόμοιας κατεύθυνσης με τους Μπολσεβίκους.

Τα γεγονότα της Κόκκινης Διετίας του 1919-1920 επηρέασαν τη σκέψη του Γκράμισι, ο οποίος υπήρξε θερμός υποστηρικτής των εργοστασιακών συμβουλίων του Τορίνο, τα οποία ονόμαζε «ιταλικά σοβιέτ». Η αποτυχία των συμβουλίων να μετατραπούν σε ευρύτερο εθνικό κίνημα έπεισαν τον Γκράμισι για την ανικανότητα του ΙΣΚ και της κεντρώας ηγεσίας του. Η φράξια του *L'Ordine Nuovo* συμμάχησε με τη φράξια του

αντικοινοβουλευτικού σοσιαλιστή Amadeo Bordiga και αποχώρησαν από το ΙΣΚ. Στις 21 Ιανουαρίου 1921 ιδρύθηκε στο Λιβόρνο το Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας (ΚΚΙ) υπό την ηγεσία του Bordiga. Το ταξίδι του Γκράμσι στην ΕΣΣΔ το 1922, ως εκπροσώπου του ΚΚΙ στη Διεθνή, συνέπεσε χρονικά με την άνοδο του φασισμού στην Ιταλία. Κατά την παραμονή του στην ΕΣΣΔ, ο Γκράμσι γνώρισε επίσης τη γυναίκα του, Julia Schucht, με την οποία απέκτησε δύο γιους, εκ των οποίων τον δεύτερο δεν γνώρισε ποτέ.

Ο Γκράμσι επέστρεψε στην Ιταλία με την προσδοκία να συνασπίσει δυνάμεις, με πυρήνα το ΚΚΙ, για τον σχηματισμό ενός ευρέος αντιφασιστικού μετώπου. Η ηγεσία του ΚΚΙ θεώρησε ότι το νεότευκτο ΚΚΙ δεν είχε τα ερείσματα για να αποτελέσει τον πρωταγωνιστή στην προσπάθεια σχηματισμού μετώπου. Την περίοδο 1922-1923, η κυβέρνηση Mussolini συνέλαβε τον Bordiga και σημαίνοντα στελέχη του ΚΚΙ. Ως επικεφαλής του ΚΚΙ πλέον, ο Γκράμσι εξελέγη βουλευτής της περιφέρειας του Βένετο στις εκλογές του 1924, ιδρύοντας παράλληλα την επίσημη εφημερίδα του ΚΚΙ *L'Unità* («Η Ενότητα»). Η πεποίθησή του για τη σημασία του σχηματισμού ενιαίου αντιφασιστικού μετώπου αποτυπώθηκε στο Συνέδριο της Λυών τον Ιανουάριο του 1926 και την υιοθέτηση αυτής της θέσης από το ΚΚΙ. Η σχέση του Γκράμσι με τον Togliatti, εκπρόσωπο εκείνη την εποχή του ΚΚΙ στην Μόσχα και μετέπειτα ΓΓ του ΚΚΙ, διαταράχθηκαν όταν ο δεύτερος δεν παρέδωσε επιστολή του Γκράμσι που ασκούσε κριτική σε κινήσεις του Στάλιν, παρά το ότι καταδίκαιζε την αντιπολίτευση του Τρότσκι.

Στις 9 Νοεμβρίου 1926, η φασιστική κυβέρνηση, προφασιζόμενη μία απόπειρα δολοφονίας του Mussolini που είχε προηγηθεί ημέρες πριν, συνέλαβε τον Γκράμσι παραβιάζοντας την βουλευτική του ασυλία, και τον μετέφερε στις φυλακές *Regina Coeli* της Ρώμης. Του επιβλήθηκε άμεση ποινή 5 χρόνων περιορισμού στη νήσο Ουστίκα, ενώ την επόμενη χρονιά καταδικάστηκε σε 20 χρόνια φυλάκισης στο Τούρι. Τα χειρόγραφα που συνέταξε όσο βρισκόταν στην φυλακή αποτελούν τον κύριο όγκο των έργων του, τα οποία συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν μετά τον θάνατό του. Ο τρόπος γραφής τους είναι πολλές φορές επιτηδευμένα σύνθετος, προκειμένου να μπορέσουν να παρακαμφθούν οι μηχανισμοί λογοκρισίας του φασιστικού καθεστώτος. Για παράδειγμα, ο όρος «φιλοσοφία της πράξης» που δανείζεται από τον Labriola, χρησιμοποιείται για να αποφευχθεί η αναφορά στον όρο «μαρξισμός».

Η επιδείνωση της υγείας του προκάλεσε μία διεθνή εκστρατεία αποφυλάκισής του που οργανώθηκε από την αδερφή της συζύγου του και τον καθηγητή του Cambridge Piero Sraffa. Το 1933 ο Γκράτσι μεταφέρθηκε από τις φυλακές σε κλινική στη Φόρμια, χωρίς ωστόσο να του παρασχεθεί επαρκής ιατρική βοήθεια. Το 1935 μεταφέρθηκε εκ νέου στην κλινική Quisisana της Ρώμης, ενώ προγραμματισμένη ημερομηνία οριστικής αποφυλάκισής του ήταν η 21^η Απριλίου 1937. Ελάχιστες ημέρες μετά την αποφυλάκιση, στις 27 Απριλίου, η πολλαπλά επιβαρυσμένη υγεία του (αρτηριοσκλήρωση, πνευμονική φυματίωση, υπέρταση, στηθάγχη, ποδάγρα, γαστρικές διαταραχές) οδήγησε τον Γκράτσι στον θάνατο σε ηλικία 46 ετών. Η τέφρα του ενταφιάστηκε στο Cimiterio Acattolico της Ρώμης.

Παράρτημα 2: Εργογραφία του Αντόνιο Γκράμσι

ΕΤΟΣ	ΕΡΓΑ
1916	<i>Οι εφημερίδες και οι εργάτες</i> , Avanti!, 22 Δεκεμβρίου 1916 <i>Άνθρωποι ή μηχανές</i> , Avanti!, 24 Δεκεμβρίου 1916
1917	<i>Χαρακτήρας</i> , Il grido del popolo, 3 Μαρτίου 1917 <i>Σημειώσεις στη ρωσική επανάσταση</i> , Il grido del popolo, 29 Απριλίου 1917 <i>Οι Ρώσοι μαξιμαλιστές</i> , Il grido del popolo, 28 Ιουλίου 1917 <i>Η επανάσταση έναντι στο «Κεφάλαιο»</i> , , Avanti!, 24 Νοεμβρίου 1917
1918	<i>Ένας χρόνος ιστορίας</i> , Il grido del popolo, 16 Μαρτίου 1918
1919	<i>Κόκκινο μελάνι</i> , Avanti!, 4 Απριλίου 1919 <i>Ο πρίγκηπας της Ιστορίας</i> , L'Ordine Nuovo, 7 Ιουνίου 1919 <i>Η δημοκρατία των εργατών</i> , L'Ordine Nuovo, 21 Ιουνίου 1919 <i>Η κατάκτηση του κράτους</i> , L'Ordine Nuovo, 12 Ιουλίου 1919 <i>Εργάτες και αγρότες</i> , L'Ordine Nuovo, 2 Αυγούστου 1919 <i>Η ανάπτυξη της επανάστασης</i> , L'Ordine Nuovo, 13 Σεπτεμβρίου 1919 <i>Χρονικά της νέας τάξης</i> , L'Ordine Nuovo, 13 Σεπτεμβρίου 1919 <i>Στους τομεακούς επιτρόπους των εργαστηρίων της FIAT-Brevetti</i> , L'Ordine Nuovo, 13 Σεπτεμβρίου 1919 <i>Συνδικάτα και συμβούλια</i> , L'Ordine Nuovo, 11 Οκτωβρίου 1919 <i>Συνδικάτα και η δικτατορία</i> , L'Ordine Nuovo, 25 Οκτωβρίου 1919 <i>Επαναστάτες και εκλογές</i> , L'Ordine Nuovo, 15 Νοεμβρίου 1919 <i>Το πρόβλημα της δύναμης</i> , L'Ordine Nuovo, 29 Νοεμβρίου 1920 <i>Τα γεγονότα της 2^{ας} – 3^{ης} Δεκεμβρίου (1919)</i> , L'Ordine Nuovo, 13 Δεκεμβρίου 1919
1920	<i>Εργάτες και αγρότες</i> , L'Ordine Nuovo, 3 Ιανουαρίου 1920 <i>Διάσπαση ή αταξία;</i> , L'Ordine Nuovo, 11-18 Δεκεμβρίου 1920
1921	<i>Οι πιθηκάνθρωποι</i> , L'Ordine Nuovo, 1 Ιανουαρίου 1921 <i>Caporetto και Vittorio Veneto</i> , L'Ordine Nuovo, 28 Ιανουαρίου 1921 <i>Ο πόλεμος είναι πόλεμος</i> , L'Ordine Nuovo, 31 Ιανουαρίου 1921 <i>Εργατικός έλεγχος</i> , L'Ordine Nuovo, 10 Φεβρουαρίου 1921 <i>Η γενική συννομοσπονδία εργατών</i> , L'Ordine Nuovo, 25 Φεβρουαρίου 1921 <i>Άληθινή διαλεκτική</i> , L'Ordine Nuovo, 3 Μαρτίου 1921

	<p><i>Οι αξιωματούχοι, L'Ordine Nuovo, 4 Μαρτίου 1921</i></p> <p><i>Συνδικάτα και συμβούλια, L'Ordine Nuovo, 5 Μαρτίου 1921</i></p> <p><i>Ιταλία και Ισπανία, L'Ordine Nuovo, 11 Μαρτίου 1921</i></p> <p><i>Σοσιαλιστές και κομμουνιστές, L'Ordine Nuovo, 12 Μαρτίου 1921</i></p> <p><i>Το κίνημα εργοστασιακών συμβουλίων του Τορίνο, L'Ordine Nuovo, 14 Μαρτίου 1921</i></p> <p><i>Αγγλία και Ρωσία, L'Ordine Nuovo, 18 Μαρτίου 1921</i></p> <p><i>Το ιταλικό κοινοβούλιο, L'Ordine Nuovo, 24 Μαρτίου 1921</i></p> <p><i>Οι κομμουνιστές και οι εκλογές, L'Ordine Nuovo, 12 Απριλίου 1921</i></p> <p><i>Οι εκλογές και η ελευθερία, L'Ordine Nuovo, 21 Απριλίου 1921</i></p> <p><i>Θεμελιώδεις δυνάμεις, L'Ordine Nuovo, 26 Απριλίου 1921</i></p> <p><i>Άνθρωποι με σάρκα και αίμα, L'Ordine Nuovo, 8 Μαΐου 1921</i></p> <p><i>Η Παλαιά Τάξη στο Τορίνο, L'Ordine Nuovo, 18 Μαΐου 1921</i></p> <p><i>Σοσιαλιστές και Φασίστες, L'Ordine Nuovo, 11 Ιουνίου 1921</i></p> <p><i>Αντιδραστική ανατρεπτικότητα, L'Ordine Nuovo, 22 Ιουνίου 1921</i></p> <p><i>Δημοψήφισμα, L'Ordine Nuovo, 29 Ιουνίου 1921</i></p> <p><i>Ηγέτες και μάζες, L'Ordine Nuovo, 3 Ιουλίου 1921</i></p> <p><i>Bonomi, L'Ordine Nuovo, 5 Ιουλίου 1921</i></p> <p><i>Οι "arditi del popolo", L'Ordine Nuovo, 15 Ιουλίου 1921</i></p> <p><i>Η ανάπτυξη του φασισμού, L'Ordine Nuovo, 21 Ιουλίου 1921</i></p> <p><i>Ενάντια στον τρόμο, L'Ordine Nuovo, 19 Αυγούστου 1921</i></p> <p><i>Οι δύο φασισμοί, L'Ordine Nuovo, 25 Αυγούστου 1921</i></p> <p><i>Η γκριμάτσα του Γκουίνπλεϊν, L'Ordine Nuovo, 30 Αυγούστου 1921</i></p> <p><i>Η αγροτική πάλη στην Ιταλία, L'Ordine Nuovo, 31 Αυγούστου 1921</i></p> <p><i>Οι κυρίως υπεύθυνοι, L'Ordine Nuovo, 20 Σεπτεμβρίου 1921</i></p> <p><i>Η τακτική της αποτυχίας, L'Ordine Nuovo, 22 Σεπτεμβρίου 1921</i></p> <p><i>Κόμματα και μάζες, L'Ordine Nuovo, 25 Σεπτεμβρίου 1921</i></p> <p><i>Μάζες και ηγέτες, L'Ordine Nuovo, 30 Οκτωβρίου 1921</i></p>
1922	<p><i>Η "Alleanza del Lavoro", L'Ordine Nuovo, 21 Φεβρουαρίου 1922</i></p> <p><i>Η κρίση χωρίς την κρίση, L'Ordine Nuovo, 24 Φεβρουαρίου 1922</i></p> <p><i>Το συνέδριο της Γένοβας και η Ιταλία, International Press Correspondence, 19 Απριλίου 1922</i></p> <p><i>Μαθήματα, L'Ordine Nuovo, 5 Μαΐου 1922</i></p>

1924	<p><i>Άρθρο εκδότη: Μάρτιος 1924, L'Ordine Nuovo, Μάρτιος 1924</i></p> <p><i>Ηγέτης, L'Ordine Nuovo, Μάρτιος 1924</i></p> <p><i>Το Βατικανό, La Correspondance Internationale, 12 Μαρτίου 1924</i></p> <p><i>Ενάντια στην απαισιοδοξία, L'Ordine Nuovo, 15 Μαρτίου 1924</i></p> <p><i>Επιστολή Γκράμισι προς Togliatti, Scoccimarro, Leonetti, etc, 21 Μαρτίου 1924</i></p> <p><i>Το πρόγραμμα του L'Ordine Nuovo, L'Ordine Nuovo, 1 Απριλίου 1924</i></p> <p><i>Το πρόβλημα του Σήμερα και του Αύριο, L'Ordine Nuovo, 1 Απριλίου 1924</i></p> <p><i>Επιστολή Γκράμισι προς Zino Zini, 2 Απριλίου 1924</i></p> <p><i>Επιστολή Γκράμισι προς Togliatti, Scoccimarro, etc, 5 Απριλίου 1924</i></p> <p><i>Το Συνέδριο του Κόμο: Αποφάσεις, Lo Stato Operaio, 16 Μαΐου 1924</i></p> <p><i>Παρέμβαση του Γκράμισι στο Συνέδριο του Κόμο, Lo Stato Operaio, 29 Μαΐου 1924</i></p> <p><i>Η ιταλική κρίση, L'Ordine Nuovo, 1 Σεπτεμβρίου 1924</i></p> <p><i>Δημοκρατία και φασισμός, L'Ordine Nuovo, 1 Νοεμβρίου 1924</i></p> <p><i>Η πτώση του φασισμού, L'Ordine Nuovo, 15 Νοεμβρίου 1924</i></p>
1925	<p><i>Αναφορά στην Κεντρική Επιτροπή, 6 Φεβρουαρίου 1925</i></p> <p><i>Για μια ιδεολογική προετοιμασία των μαζών, Απρίλιος-Μάιος 1925</i></p> <p><i>Ομιλία στο ιταλικό κοινοβούλιο, 16 Μαΐου 1925</i></p> <p><i>Η εσωτερική κατάσταση στο Κόμμα μας και οι εργασίες του επερχόμενου συνεδρίου, L'Unità, 3 Ιουλίου 1925</i></p> <p><i>Μαξιμαλισμός και εξτρεμισμός, L'Unità, 2 Ιουλίου 1925</i></p> <p><i>Στείρα και αρνητική κριτική, L'Unità, 30 Σεπτεμβρίου 1925</i></p> <p><i>Στοιχεία της κατάστασης, L'Unità, 24 Νοεμβρίου 1925</i></p> <p><i>Για τις εργασίες της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος, L'Unità, 20 Δεκεμβρίου 1925</i></p>
1926	<p><i>Η ιταλική κατάσταση και οι εργασίες του ΚΚΙ («Οι θέσεις της Λυών»), L'Unità, Ιανουάριος 1926</i></p> <p><i>Τα πρώτα πέντε χρόνια του Κόμματος, L'Unità, 24 Φεβρουαρίου 1926</i></p> <p><i>Μελέτη για την ιταλική κατάσταση (αναφορά στην Εκτελεστική Επιτροπή του ΚΚΙ), 2-3 Αυγούστου 1926</i></p> <p><i>Οι αγρότες και η δικτατορία του προλεταριάτου, L'Unità, 17 Σεπτεμβρίου 1926</i></p> <p><i>Ξανά για τις οργανικές δυνατότητες της εργατικής τάξης, L'Unità, 1 Οκτωβρίου 1926</i></p>

	<p><i>Εμείς και η Επαναστατική Συγκέντρωση, L'Unità, 13 Οκτωβρίου 1926</i></p> <p><i>Κάποιες πτυχές του νότιου ζητήματος, Ατελές, Οκτώβριος 1926</i></p> <p><i>Επιστολή Γκράμσι στον Togliatti, Οκτώβριος 1926</i></p>
1928	<i>Επιστολή Γκράμσι στην Tania Schucht, 2 Ιανουαρίου 1928</i>
1929- 1935	<i>Τετράδια της φυλακής (29 τετράδια)</i>
1935	<i>Επιστολή Γκράμσι στο γιο του, Τζουλιάνο, 1935</i>

Πηγή: <https://www.marxists.org/archive/gramsci/>